

Déri Balázs

Prudentius és vízkeresztii himnusza

A nyugati kereszténység latin liturgikus költészetének kiemelkedő alkotója Aurelius Prudentius Clemens. Himnuszait nemcsak az irodalomtörténet értékeli nagyra, hanem szinte megírásuk óta máig liturgikus használatban vannak. Hogy csak a mai magyar

Déri Balázs klasszikus filológus, műfordító, zenetörténész, az ELTE BTK latin tanszékének tanára. Az alábbi tanulmány a szerző 1998-ban megvédett PhD-disszertációja néhány fejezetének rövidített és átdolgozott változata.

római katolikus istentiszteleti gyakorlatot idézzük: húsvét éjszakájának szer-tartását a középkori magyarországi szokás szerint az *Inventor rutili* himnusz strófaival kezdjük (metrikailag szabad fordítása: „Tündöklő fényeknek terem-tője, Isten”, ÉE 826.). Aprószentek ünnepének himnusza a *Salvete flores marty-rum* (Babits ismert fordításában: „Mártírbimbók, köszöntelek”, népénekként, Tárkányi-Zsaskovszky alapján, szabad fordításban: „Köszöntünk, kiseded vértanúk”, ÉE 51; a himnológiai adatok között tévesen szerepel Sedulius neve).

Három Prudentius-himnusz az évközi laudes-himnuszok közé tartozik, többek közt igen jeles Ambrus-himnuszok (*Aeterne rerum Conditor*, *Splendor paternae gloriae*) és Nagy Szent Gergelynek tulajdonított (bár bizonyosan nem tőle származó) himnuszok (*Aeterna caeli gloria*, *Aurora iam spargit solum*) társaságában. Kedden az *Ales diei nuntius*, szerdán a *Nox et tenebrae et nubila*, csütörtökön az *Lux ecce surgit aurea* kezdetű himnuszokat énekeljük. A közép-kori liturgikus rendet követő Népszolozsmákban a megfelelő helyeken talál-juk e versek magyar fordításait („A napnak szárnyas hírnöke”, „Ti, éj, sötét-ség, fellegek”, „Fölkelt immár a drága fény”), míg a Liturgia horarum némileg eltér (az *Ales diei nuntius*t a 2. hét csütörtöki olvasmányos órájára teszi).

A középkori liturgia szerte Európában, de különösen Hispániában még to-vábbi Prudentius-himnuszokkal is élt (l. 42. o.), de liturgián kívül, így a rene-szánsz humanista iskolákban metrikai tananyagként is énekeltek őket.

A református énekeskönyv 400. éneke („Hagyjátok el, hív keresztényének”) a *Iam maesta quiesce querella* —egy hosszabb himnusz részlete— fordítása; a XVI–XVII. század óta megtalálható a református (és részben erdélyi katoli-kus) halottasokban. Jeney Zoltán e szövegre komponált darabját pedig éppen lapunk jelen számában tesszük közzé (l. 93–94. o.)

Megjegyzendő, hogy a fenti himnuszkezetek a liturgikus alkalmazásokra vonatkoznak. Mivel valamennyi csupán részlet a Prudentius-versekből, a li-turgikus incipit és az eredeti vers kezdete többször nem esik egybe.

Méltó, hogy e himnuszok szerzőjét megismerjük, s a jelen lapszám tematiká-jához leginkább illő versén megmutassuk, hogy az Egyház milyen értékei alapján illesztette be a hispániai laikus költő műveit a római liturgia ilyen fontos pontjaira.

Prudentius élete

Prudentiusnak, „az ókor legnagyobb keresztény költőjének”¹ életéről csak annyit tudunk, amennyit saját műveiben elárul vagy sejtet magáról. A kortárs források hallgatnak róla, hivatali működésének nem maradt írásos nyoma. A kegyes sors is tiszteletben tartotta akaratát: semmit nem tett ahhoz, amit maga a költő említésre érdemesnek gondolt, de úgy tűnik, hiánytalanul megőrizte, amit verseiből ő maga megőrzésre méltónak ítélt.

Életrajza legtöbb adatát saját maga szolgáltatja,² mindenekelőtt *Praefatio* című 45 soros versében,³ amely —valszínűleg éppen a szerző szándékának megfelelően— a teljes kéziratokban mindig az „összes versek” élén áll.

348-ban született, tehát abban az időben, amikor Constantinus két fia, Constans és Constantius osztozott a birodalmon.

Szülohelye minden bizonnyal *Hispania*, azaz a Pireneusi-félsziget északi részén *provincia Tarraconensis* valamelyik települése. A legvalószínűbb Calagurris, pontosabban Calagurris Iulia Nasica, vagyis a mai Calahorra, (a baszk Navarrában fekvő, Ebro-parti városka), a *Vascones* hajdani területén lévő két Calagurris közül a jelentősebb.⁴ Ha valóban ez Prudentius szülővárosa, akkor Quintilianus után a második nagy latin irodalmi alakkal büszkélkedhetik! Mindenesetre a költő a Peristephanon legelső himnuszát két calagurris-i szent tiszteletére írta, s a várost e versben is „miénk”-nek mondja (Pe 1,116). Hasonlóan „miénk”-nek hívja azonban a 18 caesaraugustai vértanú himnuszában Caesaraugustának, a mai Aragónia fővárosának, Zaragozának lakóit (Pe 4,1–4 és 97), de *nostra urbs* Tarraco, a mai katalán Tarragona is (Pe 6,143–144). Ám Prudentius használhatja a „miénk” jelzőt e két utóbbi városra éppen ott tartózkodása miatt; s a közös provinciai öntudat ilyen kifejeződése is teljességgel indokolt a tartomány magas rangú hivatalnokától.⁵

¹ Martin Schanz: *Geschichte der römischen Literatur bis zum Gesetzgebungswerk des Kaisers Justinian*. 4.: *Die römische Literatur von Constantin bis zum Gesetzgebungswerk Justinians*. Erste Hälfte: *Die Literatur des vierten Jahrhunderts*. München 1914². 233. [Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft. Hrsg. von Iwan Müller. Achter Band.] (A továbbiakban: Schanz 1914.)

² Értelmezésükre vonatkozólag l. elsősorban: Ruth Ellis Messenger: „Aurelius Prudentius Clemens: A Biographical Study”, *Folia* 6 (1952) 78–99. [= in *Leaders of Iberian Christianity 50–650 A. D.* Ed. by J. M.-F. Marique. Boston 1962. 81–102.] (A továbbiakban: Messenger 1962.)

³ M. Brozek: „Ad Prudentii praefationem interpretandam”, *Eos* LVII (1967–68) 149–156. — Uő.: „De Prudentii praefatione carminibus praefixa”, *Festschrift Büchner*. 1970. 31–36. (A továbbiakban: Brozek 1970)

⁴ Szintén a Vascones területére esik Calagurris Fibularenensis, talán ma Loarre, az ókorban is jelentéktelen városka, bár talán 306 körül átmenetileg püspöki székhely volt.

⁵ Messenger 1962. 86–87. számos kutatót követve elsősorban Zaragoza mellett érvel. A szakirodalomban viszont a calagurris-i születés általánosan elfogadott. J. Vives szerint („Prudentiana”, in *Analecta Sacra Tarraconensia* XII. Barcelona 1936. [1–19.] 14–16. [A továbbiakban: Vives 1936.] Tarraco mint a provincia fővárosa „nostra”, s a költő Calahorrában született, Zaragozában élt.

Keresztény családba született, mert megtéréséről, megkeresztelkedéséről nem szól.⁶ Keresztény neveltetésére utal, hogy személyes gyermekkori élményként említi a pogányság utolsó nagy fellángolását Iulianus apostata (360–363) alatt (Apotheosis 450).

Szüleinek gazdag, esetleg arisztokrata voltára, de legalábbis biztos anyagi helyzetére utal, hogy olyan oktatásban részesíthették, amely alkalmassá tette a főhivatalnoki pályára. Kisiskolás éveit ugyanúgy megkeserítették az iskolamester ütlegei, mint a *plagosus Orbilius*-éi nagy irodalmi példaképének, Horatiusnak gyermekkorát (Pr = Praefatio 7–8). A *toga virilis*-t öltött serdülő ifjú talán nem minden lelkiismeretfurdalás nélkül végezte rétori tanulmányait, ugyanazon tárgyban hol a vádat, hol a védelmet „képviselve” — hacsak nem a visszavonult férfi kései *confessio*-ját olvassuk a „dialektika” erkölcstelenségéről (Pr 8–9), éppúgy, mint az erre következő ifjúkori kilengésekről (Pr 10–12). Nincs miért pusztá irodalmi konvenciónak tekinteni a vérmérséklete szerint szenvedélyesen ábrázolt életszakaszt: a „poeta rusticus” máshol is őszintén megvallja bűneit (pl. Pe 3,573–5).

Jogi pályára lépve a becsvágyó, sikeres ügyvéd bizonyonnyal súlyos kudarokat is elszenvedett (Pr 13–15). Később két ciklusban vagy két —nyilvánvalóan— hispániai provinciában helytartó (legatus Augusti pro praetore) (Pr 16–18). A *cursus*-ban legmagasabbra talán a *comes primi ordinis* rangjáig emelkedett. Erősen vitatott, hogy a *militia* katonai rangra utalna; többen voksolnak arra, hogy a császári főhivatalnokok *militia palatina*-jába, mindenestre a császár, bizonyonnyal Theodosius környezetébe került (Pr 19–21).⁷ Ha provincia Tarracensishez kötötte hivatal pályája, akkor római útját leszámítva ugyanazon területen élhette le életét; a Peristephanon szemhatára is e két terület.

A hivatali ranglétra csúcsán érte a nyugdíjas kor (Pr 22–23). Ekkor mérlegre tette addigi életét, számot vetett jóval, rosszal, a halál közeledtével (Pr 28–30), visszavonult a világtól és teljesen Isten felé fordult (Pr 31–33). Fölmérte: kevés az ideje; s ha tettekkel már nem is szerezhet érdemeket, legalább szavával kell dicsérnie Istent (Pr 36). Több kutató szerint esetleg valamilyen szerzetesi jellegű jámbor közösséghez csatlakozott.⁸

Ez a kép, amelyet néhány év távlatából saját lelki fejlődéséről s az Istenhez fordulás gyümölcseiről (vagyis szinte teljes fennmaradt életművéről) beszámolva rajzol, bizonyonnyal hiteles. Eszerint tehát egész, terjedelemben is jelentős vallásos költészete a visszavonultság esztendeiben bontakozott ki.⁹

⁶ M. Lavarenne: *Prudence. I. Cathemerinon liber (Livre d'heures)*. Texte établi et traduit par —. Paris 1943. [Collection Guillaume Budé]. Introduction, V–VI. (A továbbiakban: Lavarenne 1943.)

⁷ Prudentius hivatali pályájáról többek közt a nézetek újabb megrostálásával: Messenger 1962. 89–90.

⁸ Vö.: Jean-Louis Charlet: *La création poétique dans le Cathemerinon de Prudence*. Paris 1982. 53. és az ott felsorolt szakirodalom. (A továbbiakban: Charlet 1982.)

⁹ A szakirodalomban néhány mű túl korai időre, a 390-es évek elejére való datálása is előfordul; keletkezésük azonban általános vélekedés szerint 400 utáni.

Korábbi —vallásos vagy világi— költői gyakorlatáról nem ejt szót; ha tanulmányai alatt vagy ügyvédi és hivatali tevékenysége közben születtek is versei, nem tartotta őket említésre érdemeseknek. Irodalmi műveltsége, klasszikus költészeti olvasottsága s talán a költői formákkal való bensőséges kapcsolata bizonytalannal nem volt újkeletű, de csak az erős lelki élmény szabadította föl benne a költői energiákat, melyek a néki megadatott nyugodt, termékeny években művekké testesültek.

Valószínűleg már a visszavonultság idejére esik egy 402-es vagy 403-as római útja, ha helyesen értelmezzük a Peristephanon „római” himnuszainak utalásait (pl. Pe 11,1–2).¹⁰

405-ben, 57 évesen (Pr 1–3) már jelentős költői életműre tekinthetett vissza.

A számos megválaszolhatatlan életrajzi kérdés egyik legfontosabbika Prudentius teológiai műveltségének eredetét illeti.¹¹ A hallgatásból bátran következtethetünk arra, hogy nem vett föl semmilyen papi rendet és valószínűleg nem csatlakozott szabályos szerzetesközösséghez sem. Nem volt egyházi ember, s nem volt eredeti teológiai gondolkodó, csupán teológiai kérdésekben járatos laikus. Mikor ennek ellenére nehéz teológiai problémákat dolgozott fel, így tankölteményeiben, hitelesen foglalta versbe a rendelkezésére álló teológiai munkákból merített ismereteket. Bibliai és teológiai műveltsége pedig bőven elégségesnek bizonyult ahhoz, hogy legeredetibb művei —a himnuszok és a Psychomachia— eretnek tanításoktól vagy pontatlanságoktól mentesen közvetítsék a keresztény hittartalmat, s az előbbieket némelyike egyenesen a latin liturgiába, annak is kiemelkedő pontjaira emelkedjék. Prudentius a ókeresztény latin liturgikus költészet egyetlen jelentős laikus alkotója.

Halálának ideje ismeretlen; talán még 405 után is alkotott. Lehet, hogy későbbi művei nem maradtak ránk, lehet, hogy addigra mindent megírt, amit meg kellett írnia. S lehet, hogy 57 évesen valóban megérezte a közelítő halált.

Prudentius műveinek áttekintése¹²

A szakirodalom ma általában a IV–V. század fordulója tájára teszi azt az időt, amikor Prudentius nyugállományba vonulva elkezdhetette az alkotást. A Dittochaeon és esetleg a Psychomachia kivételével Prudentius valamennyi ismert műve 405 előtt keletkezett.

¹⁰ Peristephanon 9, 11, 12; vö.: Vives 1936. 1–14.

¹¹ Vö. Prudenci: *Prefaci. Llibre d'himnes de cada dia*. Edició a cura de Maurice P. Cunningham i de Nolasc Rebull, amb la col·laboració de Miquel Dolç. [Fundació Bernat Metge. Escriptors Cristians] Barcelona 1979. [katalán fordítás] Introducció, 7–10.: Prudentius teológiai műveltséggel bíró laikus, aki nem vaktában támad már nem létező eretnekségeket, hanem Hispániában égető kérdéseket tárgyal.

¹² Általános áttekintés: Schanz 1914. 236–251.; F. J. E. Raby: *A history of Christian-latin poetry from the beginnings to the close of the Middle-Ages*. Oxford 1927. 1953². 44–71.

A himnuszciklusok. A *Liber Cathemerinon* („Mindennapi himnuszok könyve”) 12 verse, valószínűleg a kéziratok többségében is megtalálható sorrenddel, 405-ben tehát már kész volt. (E ciklus tartalmi, formai kérdéseit a következőkben részletesebben bemutatjuk).

A 14, változatos metrikájú, nagyobb részt strófikus, de kisebb részben nem strófikus, igen eltérő terjedelmű versből álló *Peristephanon* („A szentek koszo-rúiról”) több rétegből tevődik össze, s korántsem mutatja azt a megszerkesztettséget, amelyet az előző ciklus. (Erre utal a kézirati hagyomány változé-kony verssorrendje is.) Számosabbak a hispániai szentek himnusza (I., 120 sor: Szent Emeterius és Chelidoniumus calagurris-i szentek; III., 215 sor: Szent Eulália; IV., 200 sor: a 18 zaragozai szent; V., 575 sor: Szent Vince [zara-gozai diakonus]; VI., 162 sor: a szent vértanúk, Fructuosus tarragonai püspök és Augurius és Eulogius diakonusok; a VIII., 18 sor, voltaképpen felirat, disz-tichonokban: „Arról a helyről, ahol a vértanúk meghaltak, s most a calagurris-i baptisterium van”). Keleti, de Hispániában is igen tisztelt szentről szól a X. (1140 sor, a leghosszabb vers): Szent Romanus vértanú szavai a pogányok ellen. A Hispániával szoros egyházi kapcsolatban állt Észak-Afrikához kapcsolódik a XIII. himnusz (106 sor): [a karthágói Szent] Cyprianus szenvedése. Néhány római szentről szóló himnusz a római látogatás hatására, talán 402–403 után keletkezhetett¹³ (II., ambrozián, 584 sor: Szent Lőrinc; XI., 245 sor: [a hispániai] Valerianus püspöknek Szent Ipoly [Hippolytus] vértanú szenvedéséről; XII., 66 sor: [Szent] Péter és Pál apostol szenvedése; XIV., 133 sor, nem strófikus: [Szent] Ágnes szenvedése). Szent Cassianus sírját út közben, Forum Corneliiben (Imola, Észak-Itáliában) kereste föl (IX., 106 sor); pannóniai vonatkozású Szent Quirinus sziszeki (ma Horvátország) püspök himnusza (VII., 90 sor).

Apotheosis. A görög cím Krisztus istenségére és a megtestesülés titkára utal mint aminek bizonyítása a vers célja. Az 1084 hexameterből álló költemény a Szentháromság-tanra vonatkozó eretnekségeket cáfolja; fő forrása Tertullianus *Contra Praxeam* című írása. Sajátos módon két bevezetése van: egy mindössze 12 soros, hexameteres *Hymnus de Trinitate*, a költő burjánzó stílusához képest szokatlan dogmatikus sűrítettséggel, majd egy 56 soros, jambikus prefáció.

Hamartigenia. A 966 hexameterből álló vers témája, görög címének megfelelően, a bűn eredetének teológiai kérdése. A bevezetés (63 sor) Káin és Ábel története elbeszélésével, ill. Marcionnak Káinnal való azonosításával jelzi a tan-költemény irányát, amely elsősorban —szintén Tertullianus műve, a *Contra Marcionem* erőteljes fölhasználásával— a marcionita, szabelliánus, manicheus eretnek tanok cáfolata és az ortodox hit kifejtése; erőteljes, láttató költőiségben gazdag részleteiből kiemelkedik a pokol és a paradicsom ábrázolása.

¹³ Vives 1936. 1–14.

Psychomachia. A legsajátosabb prudentiusi költemény, „A lélekért való harc”, bizonytalanság az első tisztán allegorikus vers az európai irodalomban. Témáját, a kereszténység győzelmét a pogányság fölött, tipologikus módon elővételezi az Ábrahámnak a pogány királyokkal való harcát felidéző Praefatio (68 jambikus sor), mely után a költő 915 hexameterben ábrázolja hét-hét keresztény erény s pogány bűn küzdelmét az ember lelkéért. A himnuszokat leszámítva e műnek volt a legnagyobb hatása a középkor folyamán mind irodalmi tekintetben, mind pedig képzőművészeti alkotások forrásaként: a művészettörténeti kutatás Prudentius művét teszi meg az erények és bűnök harca több XI–XII. századi ábrázolása végső forrásának. Illusztrált kéziratok a miniatúrafestészet kiemelkedő alkotásait tartalmazzák.

Contra Symmachum. A *Contra Symmachum* két, hexameterben írt könyvből (657, ill. 1132 sor) és egy kis asclepiades-i sorokban ill. glyconeusban írt Praefatio-ból (89, ill. 66 sor) áll. Az első könyv tárgya a pogány római istenvilág kialakulása Róma keresztény hitre térítéséig, Theodosius császár (379–395) alatt. A Praefatio felidézi, hogy Pál apostol sértetlenül élte túl a kígyómarást — ugyanígy nem árthat már a pogányság Symmachus által támadott kereszténységnek. A II. könyv, melynek bevezetése a vízen járó Péter történetét idézi fel, Szent Ambrus és mások apologetikus írásai nyomán pontról pontra megcáfolja azokat az érveket, amelyeket Symmachus 384-ben, harmadik *relatiojában* a szenátus Victoria-oltárának visszaállítása ürügyén a pogány kultuszok javára mondott el.

Dittochaeon. A furcsa című epigrammaciklus¹⁴ 49 hexameteres négysoros versből áll, melyek közül 24 az ótestamentumi, 24 az újtestamentumi idők egy-egy történetét foglalja össze, egy pedig a végidőket festi. E művet Prudentius nem említi Praefatio-jában: akár mert nem tartotta említésre érdemesnek a terjedelmileg a többiekhez nem mérhető művet, akár mert később alkotta. Hitelességét, bár a két legrégebbi kódex nem tartalmazza, a kéziratos hagyomány egészének és a stílusnak a vizsgálata alapján a kutatás nem kérdőjelezi meg. Általános vélekedés szerint az epigrammák — emblémák gyanánt — konkrét képzőművészeti alkotások, talán egy templomi falfestmény-sorozat nyomán készültek. Ha nem is kizárt ez a lehetőség, ellene szól, hogy az ótestamentumi és az újtestamentumi jelenetek nem tipologikus megfeleltetés szerint állnak egymással szemben.

¹⁴ Valószínűleg a görög *dittos* és *oché* szavak összetételeként jelentése: 'kettős — vagyis az Ó- és az Újszövetségből nyert — táplálék'. Bár a kéziratok egy részében a *Tituli historiarum* cím található, Gennadius tanúsága, valamint Prudentius — kissé különöncnek tetsző — görögös címadási szokása alapján a Dittochaeon nevet kell eredetinek elfogadnunk. A Prudentius-filológia máig számon tartja Révay József tanulmányát: „A Prudentius-féle Dittochaeon”, *Egyetemes Philológiai Közöny* XXXIV (1910) 20–29., 95–102., 171–189.

Praefatio és *Epilogus*. A 45 soros *Praefatio* Prudentius életrajzának legteljesebb forrása, irodalomtörténeti szempontból igen jelentős forrás, hiszen az addig megszületett műveket mint nagy valószínűséggel a költő által —formai és tartalmi szempontok alapján— összerendezett gyűjteményt írja le. A sorrend eszerint a Cathemerinon himnusza, a hexameteres tanköltemények, a Peristephanon himnusza. (Ezeket keretezi a *Praefatio* és az *Epilogus*). S ha ez így van, akkor valószínűsíthető, hogy Prudentius az egybegyűjtött művek elrendezésében, a struktúra legmagasabb szintjén, a keretesség vagy más szóval ciklikus (gyűrűs) szerkesztés elvét alkalmazta.¹⁵

Az *Epilogus* szerénykedő formában írt hálaadás a művekért. Metrikai terminusai a költő kimondatlanul is nyilvánvaló metrikai-poétikai programját jelzik: ahogyan nagy példaképe, Horatius —úgymond— elsőként honosította meg a görög mértékeket a római költészetben (Carm. III,30,13–14), úgy Prudentius, himnuszaival, a keresztény költészetben akarta meghonosítani, korántsem az *Epilogus*ban jelzett szerénységgel, mindenesetre sikeresen, a klasszikus latin költészet metrumait, strófáit.

Az utókor ítélete („utóélet”)

Prudentiusnak legalábbis előttünk rejtve maradó életével szemben áll rendkívüli ismertsége, himnuszaik kiterjedt liturgiai használata, az általa képviselt keresztény ódaköltészet és allegorikus poézis irodalmi hatása gyakorlatilag az egész későókoron, a középkoron, majd a reneszánszon át egészen az újkorig.

Az ismertség legbiztosabb jele a kéziratok jelentős száma. Prudentius verseinek több mint 300 —köztük 20 illusztrált— kézírata maradt fenn a VI-tól (!) a XVI. századig, beleértve a töredékeket s az egy-egy verset tartalmazó kéziratokat is.¹⁶ E tekintélyes szám, ha mégoly igazságtalanul vetjük is össze például a IX. század utáni mintegy 250 Horatius-kézirattal, önmagában is jelzi a későantik költő rendkívüli megbecsültségét.

Nincs itt helye annak, hogy a róla alkotott véleményeket rendszeresen számba vegyük,¹⁷ csupán néhány jellemző mozzanatot emelünk ki a szakirodalom alapján.

Kortársai nem említik nevét, sem műveit. Az V. század második felétől kezdve azonban sokasodnak a költészetéről szóló elismerő megjegyzések: előbb Sidonius Apollinaris, Gennadius, majd Tours-i Szent Gergely, Venan-

¹⁵ Hasonló eredményre jutott Walther Ludwig: „Die christliche Dichtung des Prudentius und die Transformation der klassischen Gattungen”, in *Christianisme et formes littéraires de l'Antiquité tardive en Occident. Entretiens sur l'Antiquité classique*, t. XXIII, Vandoeuvres-Genève, 1977. [303–363.], különösen 340. 361. (A továbbiakban: Ludwig 1977.)

¹⁶ Joannes Bergman: *De codicum Prudentianorum generibus et virtute*. Wien 1908. — Uő.: *De codicibus Prudentianis*. Stockholm 1910. — Vö. Lavarenne 1943. Introduction, XXII–XXIII.

¹⁷ Lavarenne 1943. Introduction, XVI–XXI.

tius Fortunatus és Isidorus említi a klasszikusok között; De arte metrica-jában Beda Venerabilis idézi. A klasszicizáló Karoling-reneszánsz természetesen számon tartja (Orléans-i Theodulphus, Alcuin); idézi Hrabanus Maurus; Notker Balbulus a metrumok megismerésére a pogány latin „mesék” helyett „a kereszténységben legbölcsebb Prudentiust” (*in christianitate prudentissimum*)¹⁸ ajánlja. A XI–XII. században megszorodnak említései. Még fontosabb azonban az utánpótlók vagy azok száma, akik irodalmi mintájuknak tekintik Prudentiust (többek közt Venantius Fortunatus,¹⁹ Walahfrid Strabo, Alcuin).

Kiderítetlen, hogy miképpen került egy nyilvánvalóan prudentius-i²⁰ kifejezés a Cathemerinon X. himnuszából (141. sor) —koraközépkori latinságunkban egyszeri előfordulással— a tihanyi apátság 1055-ös alapítólevelébe²¹, hiszen e himnusz Magyarországon nem volt liturgikus használatban.

Prudentius a reneszánsz s a korai protestantizmus idején is megbecsült szerző maradt, különös tekintettel verseinek metrikai gazdagságára. A XVI. század eleji zeneszerzésnek ugyanis sajátos terepe volt az antik latin költészet megzenésítése, mégpedig egy a változó hosszúságú verslábak pontos „skandalást” lehetővé tevő ritmikai keretben, négyszólamú, homofon akkordikus zenei szöveggel. Kiemelkednek e tekintetben Petrus Tritonius osztrák humanista és zeneszerző Horatius-ódamegzenésítései (*Melopoiae sive harmoniae tetracenticae*. Augsburg 1507, számos kiadásban). Prudentius ódáinak első humanista megzenésítője a talán pozsonyi születésű bécsi zeneszerző, Joh. Wolfgang Greffinger (1515). A XVI. század elején más antik mértékű (vagyis nem ambrozián és nem hangsúlyos verselésű) liturgikus himnuszokkal együtt Prudentius himnuszait is sokan megkomponálták; híres gyűjtemény lett a *Melodiae Prudentianae* (Leipzig 1533), s több nagynevű zeneszerző Prudentius-himnusz-megzenésítése látott napvilágot, számtalan kiadásban. Luther véleménye mérvadó lehetett a himnuszok iskolai használatában: „A legjobb és a legkeresztényibb (christianissimus) költő volt. Igen kívánnám, hogy Prudentius versét az iskolában oktassák.”²² A humanista metrikus ódaéneklést az 1520-es évektől kezdve Szászországban, majd a lutheránus irányt követő oktatásban máshol, így Erdélyben is bevezették (vö. a brassói Johannes Honterus 1548-ban megjelent *Odae cum harmoniis* c. gyűjteményét, mely öt Prudentius-himnuszt is tartalmaz).

¹⁸ De interpretibus Divinarum Scripturarum, 7.

¹⁹ Egészen nyilvánvaló, hogy a Cathemerinon IX,82–85 volt Venantius Fortunatus igen jelentős himnuszának, a *Pange lingua gloriosi proelium certaminis*-nak kiindulópontja. Számos szó és a metrum is megegyezik, stilisztikailag és a versszerkezetben is sok hasonlóság állapítható meg.

²⁰ „Cariosa vetustas”. Vö.: *Thesaurus Linguae Latinae*, s. v. cariosus (Vol. III. col. 459³⁰.)

²¹ E lehetséges kölcsönzésre már utaltam *A Magyarországi Középkori Latinság Szótára (Lexicon Latinitatis Mediae Aevi Hungariae)*. Volumen II. Bp. 1991. 54.) „cariosa” szócikkének feldolgozása során: „... ne per cariosam vetustatem posset deleri ...”, in *Diplomata Hungariae Antiquissima*. Ed. G. Györffy. Bp. 1992. 149²⁶.

²² *Tischreden*, WA 4. No. 4042 (1538). Idézi Csomasz Tóth Kálmán (*A humanista metrikus dalok Magyarországon*. Bp. 1967. 32–33.), akitől a Prudentius-himnuszok humanizmus-kori megzenésítéseire vonatkozó adatok is származnak.

Ehhez a humanista hagyományhoz kapcsolható az említett, „Hagyjátok el, hív keresztények” kezdetű gyülekezeti ének, amely a *Deus ignee fons animarum* (Cathemerinon X.) *Iam maesta quiesce querella* kezdetű 30. strófájának és az azt követő néhány versszaknak XVI. század végi fordítása–parafrazisa.

Noha tehát Prudentius egész életműve ismert volt utókora számára, kétségkívül himnuszai, mégpedig elsősorban a Cathemerinon révén vált a középkori kultúra s a közelmúltig a latin nyelvű liturgia ünnepeinek és minden napjainak részévé. E tekintetben némiképp külön úton járt a fokozatosan egész Európára kiterjedő római, ill. a hispániai (vizigót v. mozarab) rítus, amelyek a Prudentius-recepció mélységében s részben az egyes himnuszok liturgikus alkalmazásában is eltértek egymástól.

Ami a Prudentius-himnuszoknak a liturgiába való beépülésének idejét ill. a válogatás szempontjait illeti, csak sejtésekre szorítkozhatunk. Mintegy fél évezred választja el a zsolozsma rendjét pontosan tartalmazó első liturgikus forrásokat a himnuszok keletkezésétől. (Ambrus himnuszait vagy az azok stílusát követő himnuszanyagot illetően a legkorábbi támpont Benedek Regulája, amely azonban csupán a himnusz műfajára utal az *ambrosianum* terminussal. Nem valószínű, hogy ebbe Prudentius himnuszai is beleszámítottak volna.) Az is csupán valószínűsíthető, hogy milyen terjedelmi és tartalmi szempontok alapján történt a válogatás a hosszú prudentiusi himnuszokból, hiszen sem a római, sem a hispániai liturgiába nem teljes terjedelmükben kerültek be; némelyik himnusz strófái érintetlenül maradtak a válogatás során, másokból gyakorlatilag centonizációs technikával formálták meg a liturgikus himnuszt az eredeti strófáinak és sorainak új egy-egybe rendezésével, s kisebb-nagyobb megváltoztatásával.

Ami a Nagy Károly kora után fokozatosan egész Európában elterjedt s a nagy regionális rítusokat (beneventán, gallikán, mozarab) kiszorító római-frank rítust (s zenéjét, a gregoriánt), ill. a zsolozsmában annak két fő változatát, a „világi” vagy katedrális- és a szerzetesi *cursus*-t illeti, bár az ezredforduló táján a zsolozsma himnusz-törzsanysága megszilárdult, mivel azonban kisebb-nagyobb helyi változatok megmaradtak illetve kialakultak egyes rítusterületeken, a Prudentius-himnuszokra, azok liturgiai helyére (ill. a liturgián kívüli alkalmazásukra) vonatkozóan csak megközelítően pontos kép adható:²³

— a Cath. 1-ből kiemelt négy strófa *Ales diei nuntius* kezdettel mindenütt használatos (évközi) keddi laudes-himnusz lett;

— a Cath. 2-ből strófák, ill. sorok kiemelésével, *Nox et tenebrae et nubila* ill. *Lux ecce surgit aurea* kezdettel két négystrófás himnusz alakult ki: az (évközi) szerdai ill. csütörtöki laudes-himnusz, mindkettő egész Európában;

— a Cath. 3. 35 vagy 40 ill. 50 sorát egyes helyeken nagyszombaton étkezés előtt énekelték *O crucifer bone, lucisator* kezdettel;²⁴

²³ G. Wille: *Musica Romana. Die Bedeutung der Musik im Leben der Römer*. Amsterdam 1967. 294–297.; Rajeczky Benjamin: *Melodiarium Hungariae Medii Aevi. I. Hymni et sequentiae*. Pótkötet. Bp. 1982. 11–12., és számos más, itt fel nem sorolt forrás alapján.

²⁴ *Mon.mon.* XI., 1134f. jegyzet.

— a Cath. 4-et a VIII–IX. században a római schola cantorum nagyszombaton étkezés után énekelte *Pastis visceribus ciboque sumpto* kezdettel, de egészen a XIV. századig vannak adatok használatáról más helyeken is;

— a Cath. 5. 5 strófája *Inventor rutili, Dux bone luminis* kezdettel a nagyszombati virrasztás általánosan elterjedt nyitóéneke lett, a húsvéti fény meggyújtását kísérő körmeneti (processziós) himnusz;

— a Cath. 6. 1–32. sorai *Ades, Pater supreme* kezdettel szórványosan, a 125–153. sorok *Cultor Dei memento* kezdettel (nagybőjtben) XII–XIV. századi breviáriumokban, himnáriumban több helyen megtalálhatók;

— a Cath. 7. *O Nazarene, lux Bethlem, Verbum Patris* kezdettel a X. századtól kezdve hangjegyekkel ellátva tűnik fel (nagybőjti himnuszként);

— a Cath. 8. nem mutatható ki énekelt tételként;

— a Cath. 9. első 24 sora *Da puer, plectrum, choreis ut canam fidelibus* kezdettel szórványosan fordul elő, 15 sora (10–12, 19–27, 109–111; 5 strófa) *Corde natus ex Parentis ante mundi exordium* szövegkezdettel viszont széles körben elterjedt karácsonyi laudes- vagy kompletórium-himnusz.

— a Cath. 10. és 11. nem mutatható ki a középkorban hangjegyzett formában;

— a Cath. 12-ből két himnuszt emeltek ki; a *Quicumque Christum quaeritis* kezdetű korlátozottan terjedt el, a *Salvete flores martyrum* viszont (mintegy hét strófa) egész Európában az aprószentek ünnepének himnusza lett (vesperásra vagy laudesre, esetleg nokturnusra); több dallammal énekeltek.

Az egyetemes római (gregorián) repertoárban a Peristephanon himnuszaik közül csupán a 2., 3., 4., 5., 12. mutatható ki néhány forrásban s nem is mindenütt hangjegyekkel. (A Tridenti Zsinat utáni változásokra itt nem térünk ki.)

A mozarab liturgia ugyanakkor 37, a Cathemerinon és a Peristephanon verseiből kiemelt részletet vagy teljes himnuszt tett a zsolozsma részévé.²⁵

Prudentius még kiaknázandó szöveghagyományához mint sajátos leágazódás, a középkori liturgikus kódexek is hozzátartoznak!

Az alkotó szabályos neveltetése, biztonságos magasságig ívelő hivatali pályája, ezért legalábbis számunkra észrevétlenül tűnő élete, egyfelől — másfelől az alkotás folyamatos, rendkívüli ismertsége, jelentős irodalmi hatása az utókorban: különös, megragadó ellentétet alkot. Kevés nagy irodalmi mű vizsgálatában ennyire érdektelen a külső körülmények ismerete — sőt, a költőnek a maga életével kapcsolatos szűkszavúsága arra figyelmeztethet, hogy a mű megismeréséhez a művész élete adatainak vagy akár lelki történéseinek kutatása nem sok igazán lényegeset ad hozzá. Amit viszont a költő mégis elmondott, szükséges és elégséges is ahhoz, hogy a mű az irodalomtörténet folyamatába beilleszthetővé váljék. S még inkább ahhoz, hogy e nyílt szavakból és a költői személyiségnek versekbe rejtett lenyomata alapján kiabrázolódjék bennünk, legalább számunkra hitelesen, személyes ismerősünk, a költő képe.

²⁵ C. Blume: *Hymnodia Gothica. Die mozarabischen Hymnen de alt-spanischen Ritus*. Leipzig 1897. (Vö.: *Breviarium Gothicum*, in *Migne Patrologia Latina*).

A Cathemerinon mint himnuszciklus

A Cathemerinon 12 versből áll, s azok sorrendje a kéziratok meghatározó csoportjában állandó. A Praefatio tudatos visszatekintése fényében bátran kijelenthetjük, hogy a Cathemerinon elrendezése, ahogyan előttünk áll, Prudentius, nem pedig a későbbi közreadók szándéka szerint való:²⁶

I.	<i>Ales diei nuntius</i> (himnusz kakasszóra)	25 strófa, 100 sor
II.	<i>Nox et tenebrae et nubila</i> (hajnali himnusz)	28 strófa, 112 sor
III.	<i>O crucifer bone, lucisator</i> (étkezés előtti himnusz)	41 strófa, 205 sor
IV.	<i>Pastis visceribus</i> (étkezés utáni himnusz)	34 strófa, 102 sor
V.	<i>Inventor rutili</i> (himnusz lámpagyújtásra)	41 strófa, 164 sor
VI.	<i>Ades Pater supreme</i> (elalvás előtti himnusz)	38 strófa, 152 sor
VII.	<i>O Nazarene lux Bethlem</i> (böjtölők himnusza)	44 strófa, 220 sor
VIII.	<i>Christe servorum regimen</i> (böjt utáni himnusz)	20 strófa, 80 sor
IX.	<i>Da puer plectrum</i> (minden órára való himnusz)	38 strófa, 114 sor
X.	<i>Deus ignee fons animarum</i> (temetési himnusz)	43 strófa, 172 sor
XI.	<i>Quid est, quod artum circulum</i> (karácsonyi himnusz)	29 strófa, 116 sor
XII.	<i>Quicumque Christum quaeritis</i> (vízkereszti himnusz)	52 strófa, 208 sor

A ciklus himnuszaik száma valószínűleg tudatos választás eredménye. A 12-es szám a teljesség szimbóluma — nem szükséges vég nélkül sorolnunk annak ó- és újtestamentumi előfordulásait (Izrael 12 törzse, a tanítványok és a 144 000 üdvözült az Apocalypsisben stb.). Helyesen idézi a szakirodalom a kortárs Augustinus zsolnátkommentárját (*Enarrationes in Ps. 86,4*):²⁷ „Jeruzsálem tizenkét kapujáról szól az Írás, és Krisztus az egyetlen kapu, és a tizenkét kapu Krisztus, mert Krisztus van a tizenkét kapuban; és ezért tizenkettes az apostolok száma. Nagy misztérium ennek a tizenkettes számnak a jelentése. ... Egy bizonyos egyetemesség titka.” Más számok is állhatnának hasonló szerepben, de a 12 kiemelt fontossága az egyetemesség szimbólumaként nyilvánvaló.²⁸ Ennek használata pedig bizonyítottan Prudentiusnak a számszerű szabályosságok iránti vonzódásához.²⁹

²⁶ M. Brožek 1970. 31–36. szerint Prudentius verseit halála után, az V. században Dél-Galliában foglalták egy corpusba és bocsátották közre. Bár véleményét átveszi J. Fontaine is — „Société et culture chrétienne sur l'aire circumpyrénéenne au siècle de Théodose”, *Bulletin de Littérature Ecclésiastique* LXXV (1974) 255.—, nem lehet többről szó, mint a 405-ben esetleg még meg nem írt mű vagy művek hozzácsatolásáról, és az egyes himnuszok címmel való ellátásáról — a címek tekintetében ugyanis valóban nem egységes a kéziratok hagyomány.

²⁷ Charlet 1982., 48¹¹.

²⁸ *Obras completas de Aurelio Prudencio*. Ed. bilingüe lat. castell. vers. et introd. particulares de J. Guillén, introd. general, coment., indices y bibliogr. de I. Rodriguez. Madrid 1950. Introd., 23–24.

²⁹ A számszerűségek keresése tekintetében túlhajtottnak vélem azt az elméletet, amely szerint Prudentius összes verse együtt egy „super-poema”-t képez; W. Ludwig nagy fantáziával mindezt egy bazilika épületéhez és annak részeihez hasonlítja. Ludwig 1977. Kritikáját ld.: Charlet 1982. 49¹⁷.

A ciklus metrikai szerkezetének szabályosságát már J. Bergman leírta: az I., a II., a XI. és a XII. himnusz ambrozián strófákból áll; a III. himnusz daktilusai (hiperkatalektikus trimeterek) fordítottjai a X. anapesztusainak (katalektikus dimeterek); a 3–3 soros IV. és a IX. trochaikus jellegű (phalaecusok, ill. trochaikus katalektikus trimeterek); az V. és a VIII. a két igen tipikus horatius-i strófából áll (az előbbi asclepiadeus minorokból álló strófa, az utóbbi szapphikus); a VI. és VII. ismét jambikus sorokból áll (katalektikus dimeterek, ill. jambikus trimeterek).³⁰ *A gyűriűsen eltervezett metrikai szerkezet vitán felül áll.*

A négy külső vers Szent Ambrus-i indíttatása nyilvánvaló: arról az elemi erejű hatásról tanúskodik, amelyet a műfajteremtő milánói püspök himnuszai rövid idő alatt kiválthattak. Az V. és VIII. vers írásakor Prudentius nagy valószínűséggel Horatius két jellegzetes strófáját tartotta szem előtt.

A ciklus tartalmi elrendezése szempontjainak nehezebben belátható volta sok vitára adott alkalmat. Világos, hogy a himnuszok tartalmilag párokba rendeződnek (I–II.: kakasszó–hajnal; III–IV.: étkezés előtt és után; V–VI.: lámpagyújtás–éjszaka, VII–VIII.: böjt–böjt után, —majd párba nem rendeződő két himnusz— IX.: Krisztus földi élete, X.: halál és feltámadás; végül a XI–XII.: karácsony–epifánia). Több kutató³¹ számára viszont az utolsó két himnusz tartalmilag leszakadni látszik: fölvetik azt a hipotézist, hogy Prudentius a mindennapokra szóló (ezt jelentené a görög cím) himnuszok után egy ünnepi ciklust kezdett volna el, de nem fejezte be, és a két elkészült verset utólagosan hozzátoldotta a tíz napszaki himnuszhoz. Ez ellen szól az előbb leírt feszes metrikai szerkezet; s nem támogatja az sem, hogy a kódexek egy része valóban leszakítja az utolsó két himnuszt a ciklusról; ez legfeljebb az utókor egy részének értetlenségéről tanúskodik.

A gyűjtemény első fele valóban egyetlen nap keretét járja be, mégpedig nem a három óránkénti liturgikus órák szerinti rendben, hanem úgy, ahogyan 377. körül Ambrus tanácsolja (De virginibus 3,18. PL. XVI. col. 237.): *Ünnepélyes könyörgést kell mondanunk hálaadással, mikor az álomból felserkenünk —ez lenne az I. himnusz tárgya, „hymnus ad galli cantum” —, mikor kiléptünk — II., „hymnus matutinus” —, mikor étkezéshez készülünk — III., „hymnus ante cibum” —, mikor befejeztük az étkezést — IV., „hymnus post cibum” —, és gyertyagyújtáskor — V., „hymnus ad incensum lucernae” —, s végül mikor lefekvéshez készülődünk — VI., „hymnus ante somnum”.* E feltűnő párhuzam azt a benyomást kelti, hogy Prudentius nem pillanatnyi ihlete szerint, hanem egy bizonyos, aszketikus életet gyakorló közösség devóciós szükségletére írta himnuszait. (Ez magyarázatul szolgálhatna a versek igen gyors terjedésére is!) Érthető az is, hogy miért nem találunk a ciklusban éjszakai himnuszt: Ambrus szövegének folytatása nem közösségi imára, hanem egyedi, magánáhítra vonatkozik: *„De azt akarom, hogy az ágyban is zsoldározz, gyakran közbeszöve az Úr imádságát, akár mikor felébredsz, akár mielőtt tested álomba dermed.”*

³⁰ Joannes Bergman: *Aurelius Prudentius Clemens, der größte Dichter des Altertums*. Dorpat 1921. 56–58. (A továbbiakban: Bergman 1921.)

³¹ Először Bergman 1921. 55–67.

A gyűjtemény második fele lazábban szerveződik: két himnusz a heti (vagy bármikor) böjti napokra szól, egy „minden órára”, egy a temetés órájára, és a záró kettő egy-egy ünnepnapra. A költő tehát az első, szigorú rendet követő rész után a másodikikat lazábban kezeli. Hasonló eljárását az egyes himnuszok elemzésében is tapasztaljuk.

A Cathemerinon himnuszainak esztétikai értékelése

Schanz, római irodalomtörténetében, a tudományos köztudatot szinte máig meghatározó érvénnyel fogalmazta meg a klasszika filológia akkori véleményét Prudentius költészetéről. Elismeri, hogy e költő volt az első, aki „a klasszikus formát szép harmóniába hozta a keresztény szellemmel”, elismeri „nagy formakészségét”, „kifejezésének eleganciáját”, de felrója neki „a borzalmas ábrázolásokat, amelyek ma az olvasót annyira zavarják”,³² „a hosszadalmas leírásokat, amelyek oly gyakran elfárasztanak minket”, s a *Cathemerinon* lírájába benyomuló „erős epikus és parainetikus-didaktikus elemet”. „Mindamellert elég finomság, szépség és igazi költészet található Prudentiusban, ami igazolja a költő iránt évszázadokon át megnyilvánuló csodálatot.”³³

Schanz mindenekelőtt a *Cathemerinon* szerkezetét illeti kritikával: „Versei kompozíciója nem eléggé feszes, s ezért Tibullus költészetével lehet összehasonlítani; megfigyelhető, amint a költő gondolatai elkalandoznak, hogy aztán visszatérjenek a voltaképpeni témához. Igyekszik arra, hogy saját lírai hangulatát bibliai elbeszéléssel világítsa meg; különös előszeretettel nyúl az Ótestamentumhoz, mert ez azt az előnyt is nyújtja számára, hogy tipológiai gondolatokat fejthet ki; eközben nem mond le arról, hogy egyes jeleneteket festő módjára kiszíneezzen, úgyhogy néha az «egész» szerves felépítése teljességgel megbomlik.”³⁴

Nincs szükség a tovább visszhangzó kritikai hangok ismertetésére. Elég idézni M. Lavarenne-t, századunk első felének egyébként legkiválóbb Prudentius-kutatóját,³⁵ aki szerint Prudentiusból hiányzik a nagy költő „két alapvető adománya: a finomság és a mérték”.³⁶ S hogy egy ilyen „középszerű” költő iránt mégis miért fordult ilyen nagy figyelemmel, két mozzanattal magyarázza,³⁷ egyrészt Prudentius életműve „a legkifejezőbb tanúja egy ori-

³² Schanz 1914. 253.

³³ Uo. 239.

³⁴ Uo.

³⁵ Fő műve: *Etude sur la langue du poète Prudence*. Paris 1933., a XIX. századtól kezdve 1932-ig született Prudentius-irodalom teljes bibliográfiájával, és szövegkiadása: M. Lavarenne: *Prudence*. t. I.: *Cathemerinon liber (Livre d'heures)*. Paris 1943. 1955². — t. II.: *Apothéosis. Hamartigénie*. Paris 1945. 1961². — t. III.: *Psychomachia. Contra Symmachum*. Paris 1948. 1963². — t. IV.: *Peristephanon liber. Dittochaëon. Epilogus*. Paris 1951. 1963². [Collection ... Guillaume Budé]

³⁶ Uo. XII–XIV.

³⁷ Uo. XIV., XXI.

ási jelentőségű ténynek, amely nyugati civilizációnk alapja: a kereszténység és az antik kultúra megbékélésének”, másrészt, a francia tudós szerint, az egész ezüstkör iránt fokozódó érdeklődés egy a saját háborús idejével számos analógiát mutató, gyötrött —mondjuk így: hanyatló— kornak szól. Valójában tehát nem a versek esztétikai értéke, hanem történeti és kultúrtörténeti dokumentum-voltuk tarthat igényt a figyelemre.

A Prudentius költészetét neoklasszikus eszményekhez mérő és lekicsinylő irodalomkritika természetes ellenhatásaként a század közepétől egyre inkább kibontakozó Prudentius-kutatás,³⁸ különösen a 70-es évektől igen megszaporodott Cathemerinon-tanulmányok központi kérdésévé a versek, elsősorban is a himnuszok szerkezetének, részei szerves egységének bizonyítása vált. Ha ugyanis sikerül bizonyítani, hogy Prudentius költészete e tekintetben is kifogástalan, akkor semmi akadály, hogy elismerjük a későantik keresztény költő klasszikus, nagy költő voltát.

Az 1970-es évektől kezdve több kutató foglalkozott a Cathemerinon szerkezeti kérdéseivel,³⁹ akiknek eredményein alapul, ill. részben azokkal szemben fogalmazódott meg Jean-Louis Charlet *La création poétique dans le Cathemerinon de Prudence*⁴⁰ című könyve, amelynek egyetlen témája a ciklus 12 himnuszának belső szerkezete és ciklussá szerveződése.

Az elemzés fő kérdése: megvalósul-e, s ha igen, miként, a vers részeinek világos tagolódása, a részek egyensúlya és egységes egészévé váló szerveződése. Másként megfogalmazva: a hosszúnak tartott himnuszok amorfak vagy tagoltak, ha pedig tagoltak, részekre esők vagy koherens anyagot képeznek?

³⁸ Vö.: Jean-Louis Charlet: „État présent des études sur le Cathemerinon de Prudence”, *Kentron* 4 (1988) 73–92. — A. A. R. Bastiaensen: „Prudentius in recent literary criticism”, in *Early Christian Poetry. A collection of essays*. Ed. by J. den Boeft and A. Hilhorst. Suppl. to *Vigiliae Christianae* 22. Leiden—New York—Köln 1993 101–134.

³⁹ M. Fuhrmann: „Ad galli cantum. Ein Hymnus des Prudentius als Paradigma christlicher Dichtung”, *Der altsprachliche Unterricht* XIV (1971) 3, 82–106. (A továbbiakban: Fuhrman 1971.) — Marion M. van Assendelft: *Sol ecce surgit igneus. A commentary on the morning and evening hymns of Prudentius (Cathemerinon 1,2,5 and 6)*. Groningen 1976. (A továbbiakban: Assendelft 1976.) — Willy Evenepoel: *Zakelijke en literaire onderzoekingen betreffende het Liber Cathemerinon van Aurelius Prudentius Clemens*. Brussel 1979. (A továbbiakban: Evenepoel 1979.) — Charlet 1982. recenziója: „Some literary and liturgical problems in Prudentius’ Liber Cathemerinon. On Jean-Louis Charlet”, *Revue Belge de Philologie et d’Histoire* LXIV (1986) 79–85. (A továbbiakban: Evenepoel 1986.) — Walther Ludwig: „Die christliche Dichtung des Prudentius und die Transformation der klassischen Gattungen”, in *Christianisme et formes littéraires de l’Antiquité tardive en Occident. Entretiens sur l’Antiquité classique*, XXIII. Vandoeuvres—Genève 1977. 303–363. (A továbbiakban: Ludwig 1977.) — Déri Balázs: „Die Teile und das Ganze. Die Struktur von *Ales dei nuntius* (Prudentius, Cathemerinon 1)”, *International Musicological Society. Study Group Cantus planus. Papers Read at the Fourth Meeting, Pécs, Hungary, 3–8 September 1990*. Budapest 1992. 469–484. — Peter Toohey: „Concentric Patterning in Some Poems of Prudentius’ *liber Cathemerinon*”, *Latomus* LII (1993) 138–150. Korábban a 7., 9., és 11. verset a ciklus legkorábbi csoportjaként elemezte: „An Early Group of Poems in Prudentius’ *liber Cathemerinon*”, *Mnemosyne* XLIV (1991) 395–403.

⁴⁰ Charlet 1982.

Bizonyíthatónak vélem,⁴¹

— hogy e himnuszok mindegyikének szerkezete többé-kevésbé pontos numerikus (számszerű) megfeleléseken, sőt arányokon, tehát nem egyetlen sémán, hanem minden esetben más-más arányokon alapul;

— ezen arányok a himnuszokra nem kívülről vannak ráerőszakolva, hanem az egyes témák kifejtéséhez szükséges kereteket biztosítva, kellő rugalmassággal adják meg a versek szerkezetét. A részekre tagolást, artikulációt, illetve a részek szerves egybekapcsolását a tartalomnak megfelelően jelzik grammatikai-stilisztikai eszközök is. Az anyag tagolásának s egybeszerzésének vizsgálatakor éppen ezért egyidejűleg kell figyelembe venni a tartalmi-tematikai illetve a formai (grammatikai–stilisztikai) elemeket. A sejtett szigorú szerkezet föltárása közben nem szabad figyelmen kívül hagyni az ez ellen ható formai-tartalmi elemeket, a merevséget lazító, oldó mozzanatokot.

— Prudentius reflexív, tanító jellegű, didaktikus himnuszainak néha túl szigorúnak tűnő, sokszor nagyívű kompozíciója bátran, az egyensúly elvesztésének veszélye nélkül foglalja magában a részletező, abundáns narratív elemeket, nem csak megengedi, hanem egyenesen szükségessé teszi a kitérészeket, a részletezést. Ezzel elhárulni vélem a költői minőséggel kapcsolatos utolsó, legsúlyosabb aggályt.

Elemzéseim során a himnuszok szerkezetének két alaptípusa rajzolódott ki: nagyobb számban található *gyűrűs (ciklikus) szimmetrikus* versek, kevesebb a *lineáris* szerkezetű, amelyeknek egyes részei között azonban szintén többé-kevésbé világosan megragadható számarányok, sőt adott esetben pontos szimmetria-viszonyok érvényesülnek.

Ciklikus (gyűrűs) szerkezetűeknek azon himnuszokat tekintem, amelyekben egy világosan elhatárolódó centrum (egy vagy több strófa) köré koncentrikus körökben rendeződnek az azonos számú strófákból álló szakaszok.⁴² Szakaszokon (mintegy a versszerveződés középső szintjén) olyan egységeket értek, amelyek mind tartalmi, mind nyelvtani-stilisztikai szempontból világosan lehatárolhatók, s amelyekben belül leggyakrabban 1–2, ritkábban 3, kivételesen pedig 4 strófás, finomabb belső tagolódások észlelhetők. A numerikus ciklikusság érzetét tartalmi mozzanat is erősítheti: a szimmetria szerint egymásnak megfelelő szakaszok tartalmi-lexikai egymásra utalása. A ciklikusság túlzott merevségét azonban szintén tartalmi mozzanat oldhatja: egy-egy téma vagy kép (mint pl. az I–II. himnuszokban a fény és árnyék váltakozása) következetes végigvitele az egész himnuszon vagy annak nagyobb felületén.

⁴¹ PhD-értekezésemben elemzem a 12 himnusz szerkezetét, az azokkal kapcsolatos, ellentétes véleményeket; a többi Prudentius-művel való összehasonlítással rámutatok arra, hogy ez a szabályosság csak e ciklus sajátja, ami összefügghet a rendeltetésével. Az antik irodalom „konstruktivista” stílusirányzatainak ismertetése valószínűsíti, hogy tudatos szerkesztésről lehet szó.

⁴² Toohey 1993. 139⁷ nagyon helyesen megkülönbözteti a háromosztatú („triadikus”, a-b-a) szerkezetet a legalább 5 részből álló koncentrikus szerkezettől.

Fontos leszögezni, hogy a ciklikusságot az azonos terjedelmű szakaszok körkörös elrendezésében, tehát a formai elemekben látom következetesen megvalósulni s ehhez tartalmi jellegű ciklikusság nem járul szükségképpen. Kétségkívül megerősíti azonban a ciklikusság érzetét a formai és a tartalmi elemek pontos egymásnak való megfelelése.

Két himnuszban (II. és IV.) lineáris szerkezetet vélek fölfedezhetni. A lineáris szerkesztés azt jelenti, hogy a költő egymás mellé helyezett formai szakaszokból alakítja ki a verset, s azok nem rendeződnek egy centrum köré. (E formai tagok viszont a számviszonyokban mutathatnak szabályosságokat.) E szerkezet megfelel a gondolatok és képek folyamatos, állandóan előremutató fejlesztésének.

A most bemutatandó XII. himnusz a Cathemerinon belül éppen a ciklikus szerkesztés egyik legtisztább esete!

Megjegyzem, hogy bármennyire lassítja is a következőkben a folyamatos olvasást, a himnusz igen nehéz latin szövegének lexikai vizsgálata elengedhetetlen az elemzéshez; a mellékelt (igen szó szerinti) nyersfordítás azonban segít a latin szavak azonosításában, ezért azok egyenkénti fordításáról, már csak terjedelmi okokból is, eltekinthetünk.

Az első vízkereszt-i himnusz

Szinte alig hihetően szabályos, még a szabálytalanságokban is majdnem túlzott pontossággal megtervezett, gyűrűs versszerkezetet vélek fölfedezhetni Prudentius ciklusnyitó „ad galli cantum” himnuszában.⁴³ A ciklus utolsó himnuszának keretező funkciója eszerint nyilvánvaló: amint az első himnuszhoz hasonlóan ambrozián strofákban íródott, úgy most elemzendő gyűrűs szimmetrikus szerkezete is hozzájárul a ciklus egészének szimmetriájához. Az elsőhöz képest majdnem kétszeres terjedelmű vers végképp atomjaira hullana fegyelmezett szerkesztés nélkül: s ehhez mind a tartalmi mozzanatok, mind a szimmetrikus elrendezést formai oldalról biztosító elemek hozzájárulnak.

E himnusz mind a mozarab, mind a római rítusban elterjedt. Jóllehet, úgy tűnik, ez a legrégebbi epifánia-himnusz (mely a gazdag jelentéstartalmú vízkereszt tematikájából a napkeleti bölcsek látogatását mondja el), a római rítus más ünnepek szolozsmáihoz válogatott belőle versszakokat liturgikus használatra (színeváltozás, és elősorban: aprószentek). A liturgia más szempontú válogató munkájára elemzésünkben nem szükséges tekintettel lennünk — a *Salvete flores martyrum* aprószentek-ünnepi liturgikus himnusznak az eredeti Prudentius-vershez való viszonyára a himnusz szövegének és szerkezetének megmutatása után térek ki.

⁴³ Déri Balázs 1992.

Az eddigi analízisek mind az első 6 strófát tekintik az első összefüggő egységnek, ami teljességgel indokolt. A Rösler⁴⁴ a továbbiakban a 7–19., 20–23., 24–35., 36–52. strófákból álló szakaszokat elemzi. I. Rodriguez⁴⁵ tartalmi tagolása a következő: 1–6., 7–15., 16–21., 22–23., 24–31., 32–33., 34–35., 36–46., 47–50., 51–52. strófa. Evenepoel⁴⁶ két fő részre bontja a himnuszt (a mágusok Betlehembe érkezésének leírásáig, ill. a betlehemi gyermekgyilkosság leírásától kezdve), azon belül még két újabb szintet különböztet meg. I.: 1–6. (2+3+1), 7–13. (2+2+3), 14–19. (3+3), 20–23. (2+2); II.: 24–35. (4+[2+2]+[2+2]), 36–46. ([2+2]+[2]+[2+2]+1), 47–52. (2+2+2). A 35. és a 36. strófa közti tagolást leszámítva a második szint osztásait mindenestül helyesnek vélem, s a harmadik szint tagolásával is jórészt egyetértek. Charlet-é⁴⁷ kivételével a többi elemzés nem eléggé részletes, azok ismertetésétől most eltekinthetünk.

A francia kutató tartalmi szempontból öt részre tagolja a vízkereszti himnuszt: a csillag-szimbólum (1–6. strófa), az evangéliumi elbeszélés, amelybe beékelődik Betlehem dicsérete (7–19., 20–21., 22–35.), az előképek, Mózes és Józsué (36–45.), Krisztus imádása (46–49.), felszólítás a dicsőítésre (51–52.)

HYMNUS EPIPHANIAE — VÍZKERESZTI HIMNUSZ

(1)	<i>Quicumque Christum quaeritis,
oculos in altum tollite!
Illic licebit visere
signum perennis gloriae.</i>		<i>Akik csak Krisztust keresitek,
szemetek a magasba emeljétek!
Ott megláthatjátok
az örök dicsőségnek jelét.</i>
(2)	<i>Haec stella, quae solis rotam
vincit decore ac lumine,
venisse terris nuntiat
cum carne terrestri Deum.</i>	5	<i>E csillag, mely a nap kerekét
legyőzi ékességével és fényességével,
hirdeti, hogy eljött a földre
földi testben Isten.</i>
(3)	<i>Non illa servit noctibus
secuta lunam menstruam,
sed sola caelum possidens
cursum dierum temperat.</i>	10	<i>Az nem szolgálja az éjszakáknak,
követve a havi ciklusban változó holdat,
hanem egyedül birtokolva az eget
a napok futását irányítja.</i>
(4)	<i>Arctoa quamvis sidera
in se retortis motibus
obire nolint, adtamen
plerumque sub nimbis latent.</i>	15	<i>Jöllehet a Nagymedve csillagai
önmagukba visszaforduló mozgásukkal
nem akarnak lenyugodni, mindazonáltal
többnyire felhők alatt rejteznék.</i>

⁴⁴ Der katholische Dichter Aurelius Prudentius Clemens. Ein Beitrag zur Kirchen- und Dogmengeschichte des vierten und fünften Jahrhunderts. Freiburg i. Br. 1886. 120.

⁴⁵ Poeta Christianus. Prudentius' Auffassung vom Wesen und von der Aufgabe des christlichen Dichters. Speyer 1936. 62–64. (A továbbiakban: Rodriguez 1936.)

⁴⁶ Evenepoel 1979. 134–136.

⁴⁷ Charlet 1982. 42–43.

(5)	<i>Hoc sidus aeternum manet,
haec stella numquam mergitur,
nec nubis occursu abdita
obumbrat obductam facem.</i>	20	<i>Ez a csillag örök marad,
e csillag soha nem nyugszik le,
sem felhő szembetalálkozásától elrejtve
nem borítja árnyékba elrejtett fáklyáját.</i>
(6)	<i>Tristis cometa intercidat,
et si quod astrum Sirio
feruet vapore, iam Dei
sub luce distructum cadat.</i>		<i>A szomorú(ságot okozó) üstökös kihúnyhat,
s ha valamely csillag a Sirius
gőzétől forr. már Istennek
fénye alatt elgyöngülve zuhanjon le!</i>

A himnusz első hat strófája egyetlen égre szegzett tekintet (*oculos in altum tollite*, 2.): a betlehemhi csillag leírása, önmagában és összehasonlítva más égitestekkel. Olyan egységes szakasz, hogy nem könnyű határozott körvonalú újabb szakaszokra bontani. Lexikai egységességét az ég és az égitestek, ill. mozgásuk (*stella*, 5., 18., *solis rota*, 5., *luna*, 10., *caelum*, 11., *arctoa sidera*, 13., *in se retortis motibus*, 14., *obire*, 15., *sidus*, 17., *mergere*, 18., *cometa*, 21., *astrum*, 22., *Sirius*, 22.), továbbá más csillagászati–meteorológiai–fizikai jelenségek (*lumen*, 6., *nox*, 9., *dies*, 12., *nimbus*, 16., *nubes*, 19., *obumbrat*, 20., *fax*, 20., *vapor*, 23., *lux*, 24.) katalógusa adja. Enyhe belső tagolást mégis lehet észlelni. Az első strófa: felszólítás (*tollite*, 2.) és a *signum* (4.) szóval, mely az allegorizálás szakszava, a szimbolikus értelmezés elővételezése. A következő kettőt a *haec—illa* (5., 9.) fűzi össze. A betlehemhi csillagot a költő először a legerősebb fényű égitesttel, a Nappal állítja szembe, (hogy ti. annál is erősebb a fénye), majd a Holddal, (hogy ti. nem fogy a fénye, mint amannak). A 4. folytatja az előző strófát, amennyiben a Holddal ellentétben le nem nyugvó sarkcsillagot írja le, mégis szorosabb az összefüggése az ötödikkel, amely a Csillagról azt mondja, hogy ugyanúgy soha nem nyugszik le, de nem is borítják felhők, mint a sarkcsillagot.

E két összefüggő versszakról némiképp leválik a 6., összefoglaló jellegével (immár minden égitest fényét legyőzi a Csillag), és az első strófa imperativusával s az előző négy leíró strófa indicativusaival szemben álló, hangsúlyos coniunctivusokkal. (A tagolás legelső szintje tehát: 1+[2+2]+1. A szögletes zárójel a szorosabb összetartozás jelöli.)

A *signum* (4.) azonnal jelezte, hogy mindez nem csak égi jelenségek leírása, hanem az egész szakaszt allegorikusan (is) kell értelmezni: a Csillag nem egyszerűen hírnöke Krisztusnak, hanem maga Krisztus (*Christum*, 1.) szimbóluma.

(7)	<i>En, Persici ex orbis sinu,
sol unde sumit ianuam,
cernunt periti interpretes,
regale vexillum magi.</i>	25	<i>Íme, a perzsa világ öléből,
ahol a napnak kapuja van,
látják a tudós csillagfejtők,
a királyi zászlót a mágusok.</i>
(8)	<i>Quod ut refulsit, ceteri
cessere signorum globi,
nec pulcher est ausus suam
conferre formam Lucifer.</i>	30	<i>Amely amint felfénylett, a többi
égi jegy-gömb engedett neki,
s a szép Esthajnalcsillag sem merte
összevetni vele a saját alakját.</i>

(9)	„ <i>Quis iste tantus</i> ”, <i>inquiunt</i> ,
„ <i>regnator astris imperans</i> ,
<i>quem sic tremunt caelestia</i> ,
<i>cui lux et aetra inserviunt?</i> ”	35	„ <i>Ki ez a nagy uralkodó</i> ”, mondják,
„ <i>aki parancsol a csillagok felett</i> ,
<i>amelytől így remegnek az égiek</i> ,
<i>s amelynek a fény és a lég szolgál?</i> ”
(10)	<i>Inlustre quiddam cernimus</i> ,
<i>quod nesciat finem pati</i> ,
<i>sublime, celsum, interminum</i> ,
<i>antiquius caelo et chao.</i>	40	Valami különöset láttunk,
<i>amely nem szenvedhet véget</i> ,
<i>fenséges, magasztos, határtalan</i> ,
<i>ősibb az égnél és a káosznál!</i>
(11)	<i>Hic ille rex est gentium</i>
<i>populique rex Iudaici</i> ,
<i>promissus Abrahae patri</i>
<i>eiusque in aevum semini.</i>		Ez a (pogány) népeknek ama királya,
<i>s a zsidó nép királya</i> ,
<i>aki megígértetett Ábrahám atyánknak</i> ,
<i>s mindörökre az ő magvának.</i>
(12)	<i>Aequanda nam stellis sua</i>
<i>cognovit olim germina</i>
<i>primus sator credentium</i> ,
<i>nati immolator unici.</i>	45	Mert megtudta, <i>hogy majd magva</i>
<i>annyi lesz, mint a csillagok</i> ,
<i>a hívők első atyja</i> ,
<i>egyetlen fiának feláldozója.</i>
(13)	<i>Iam flos subit Daviticus</i> ,
<i>radice lessea editus</i> ,
<i>sceptrique per virgam virens</i>
<i>rerum cacumen occupat.</i> ”	50	<i>Már felnő a dávidi virág</i> ,
<i>aki a jesszei gyökérből született</i> ,
<i>s jogara vesszeje által zöldellve</i>
<i>a dolgok csúcsát elfoglalja.</i> ”

Az *en* (25) emfaticusan vezeti be azt a hét versszakot (7–13. str.), amely véleményem szerint egyetlen szakaszt képez s a „napkeleti bölcsek” utazásának előkészületeit írja le. E szakasz első sorában rögtön a csillagokról a földre, egy meghatározott földrajzi helyre fordulunk (*Persici ex orbis sinu*, 25.), halandó emberek felé (*periti interpretes magi*, 27–28.), s ez nyilvánvaló tartalmi tagolás. Az új szakaszt indító versszakban a legelső strófára utal vissza a *cernunt* (27., vö. *visere*, 3.) és a *regale vexillum* (28., ez a *signum*, 4., kifejtése, interpretációja — jelezvén, hogy a *periti interpretes* meglátták a csillagászati jelenségben az igazi jelentést). Ahogyan az előző szakaszban az égi jelenségek szavai sűrűsödtek, itt a *rex* szó, ill. az arra való utalás fordul elő legalább hétszer (*regale*, 28., *regnator*, 34., *imperans*, 34., *inserviunt*, 36., *rex*, 41., 42., *Daviticus*, 49., *sceptri*, 51., *rerum cacumen occupat*, 52.) A 8. strófa a *quod* (29.) kötőszó révén szorosan kapcsolódik a 7-hez, s mintegy a himnusz második strófáját fogalmazza újra: az új csillag elhomályosítja az ég csillagait, a Hajnalcsillagot is. (NB. a *signum*, 30. újabb előfordulása!)

Most a mágusok szemszögéből látjuk a csillagokat. A 9–13. strófák egészében fölfoghatók a mágusok szájába adottaknak, de az öt strófa tovább tagolódik. Összetartozik a csillagra vonatkozó kérdés (9. str.) és azt indokolva, a csillag leírása (10. str.). A választ sejteti a *regnator* (34.) utalása: de magát a választ a 11. strófa adja meg, s ehhez a strófához kapcsolódik a *nam* kötőszó révén a 12., amely nem valami (a 11. strófa *Abrahae*, 43. szavát részletező)

fölösleges kitérés, mert a költő Ábrahám történetére (Gen. 22,17.) utalva ismét megemlítheti a *stella* szót. A 13. strófa voltaképpen ezt a két, „próféciás” versszakot folytatja, de újabb próféciákat említ.

Érdemes megfigyelni, ahogyan fordított kronológiai rendben következnek Jézus–Dávid–Jesse–Áron története; a metaforák egymásból fejlődnek: a Mesiás Dávid nemzetségéből származik, aki Jesse fia — ezt jelenti az, hogy Jesse törzsökéből vesszőszál fakad és virágot hajt (a Vulgata szerint, amitől az Itala sem nagyon térhetett el, Is 11,1): *egredietur virga de radice Jesse, et flos de radice eius ascendet*; Prudentius ebből csak az egyik félverset idézi, azt viszont, amelyben a *virga* szerepel, nem említi, de ez a rejtve maradó szó mégis összeköti e próféciát egy másik bibliai történettel, Áron vesszejének kivirágzásával (Num 17,5: *quem ex his elegero, germinabit virga eius*, valamint egy újabb próféciával: Num 24,17: *Orietur stella ex Jacob, et consurget virga de Israel*). Egy szervesen egymásba fonódó prófécia-sorozat összegződik tehát egyetlen versszakban.

A strófa így összefoglalja az egész előkészületi részt (7–13. strófa), ugyanakkor a *hic et nunc*-ra, a beteljesedésre utaló *iam* (49.) adverbium —kötőszó vagy más grammatikai elem nélkül is— némiképp elválasztja az előzményektől. Evenepoelhoz igen hasonlóan tehát 2+2+[2+1]-es finom belső tagolást észleltünk a versszerveződés legalsó szintjén.

(14) <i>Exim sequuntur perciti
fixis in altum vultibus,
qua stella sulcum traxerat
claramque signabat viam.</i>	55	<i>Ekkor izgatottan követik,
a magasra szegzett tekintettel,
amerre a csillag a barázdát húzta
s világos utat jelölt.</i>
(15) <i>Sed verticem pueri supra
signum pependit inminens,
pronaque submissum face
caput sacratum prodidit.</i>	60	<i>De a Gyermek feje fölött
az égi jegy megállván lebegett,
s alázatosan, meghajtott fáklyával,
feltárta a szentséges főt.</i>
(16) <i>Videre quod postquam magi,
Eoa promunt munera,
stratique votis offerunt
tus, myrram et aurum regium.</i>		<i>Amelyet miután megláttak a mágusok,
napkeleti ajándékaikat előveszik,
s imáadásra leborulva felajánlják
a tömjént, a mirrhát és a királyi aranyat.</i>
(17) <i>Agnosce clara insignia
virtutis ac regni tui,
Puer, o, cui trinam Pater
praedestinavit indolem:</i>	65	<i>Ismerd fel nyilvánvaló jeleit
erődnek és királyságodnak,
Gyermek, ó, akinek az Atya hármias
tulajdonságot rendelt el eleve:</i>
(18) <i>Regem Deumque adnuntiant
thensaurus et fragrans odor
turis Sabaei, at myrreus
pulvis sepulcrum praedocet.</i>	70	<i>a Királyt és Istent hirdeti
a kincs és kellemes illata
a sábai tömjénnek, ám a mirrha-
por a sírt jelzi előre.</i>

(19) <i>Hoc est sepulcrum, quo Deus
dum corpus extinguere sinit
atque id sepultum suscitavit,
mortis refregit carcerem.</i> | 75 | <i>Ez az a sír, amely által Isten
még hagyja hogy teste meghaljon,
és azt, miután eltemettetett, feltámasztja,
széttörte a halál tömlőcét.</i> |
|---|----|--|

Kényelmesen belátható a következő hat strófa összetartozása. Az állóképszerű időtlenség és a prófétai múlt leírása után itt megmozdul az elbeszélés: *exim* (53.). Az előzőhöz hasonlóan ezt a szakaszhatárt is egyértelművé teszi a legelső strófára való visszautalás: a mágusok engedelmessé váltak az *oculos in altum tollite* (2.) felszólításnak, ezért elindulnak *fixis in altum vultibus* (54.)! A szakaszt nyitó strófa negyedik sorában a *signabat* (56.) is az első strófát idézi vissza (*signum*, 4.).

Ami a szakasz belső tagolását illeti: a 15. strófát, mely az út végét, a Betlehembe érkezést írja le, a *sed* (57.) ellentétes kötőszó és az út végének érzékeltetése enyhén elválasztja az előzőtől. (Tartalma erőst hasonlít a himnusz második strófájához: *stella*, 5. — *signum*, 58.; *venisse terris nuntiat cum carne terrestri Deum*, 7–8. — *caput sacratum prodidit*, 60.) A 16. strófát pedig az előzőhöz köti tartalmilag az azonos helyszín, nyelvtanilag a *quod* (61.) kötőszó. A strófa utolsó sora a bibliai leírást idézve a hármasszoros ajándékot írja le. A következő három strófa (17–19.) e hármasszoros ajándék allegorikus értelmezését adja. A bevezető strófa (17.) *expressis verbis* kimondja, hogy most az értelmezés következik, mert az ajándékoknak mélyebb értelme van (*Agnosce clara insignia*, 65. — NB. a *sign-* gyök újabb előfordulását!): a 18. strófa szerint a királyt a kincs, Istent a tömjén, a mirrha pedig a temetést jelzi. A 19. strófa a temetés kifejtése, pontosítása a feltámasztásra való utalással. A szakasz belső osztása tehát: [1+2]+[1+2].

(20) <i>O sola magnarum urbium
maior Bethlem, cui contigit
ducem salutis caelitus
incorporatum gignere!</i>	80	<i>Ó, nagy városok közül egyedül
a legnagyobb, Betlehem, amelynek osztályrészüll jutott,
hogy az üdvösség Vezérét a mennyből
megtestesülve megszüljje.</i>
(21) <i>Altrice te summo Patri
heres creatur unicus,
homo ex Tonantis spiritu,
idemque sub membris Deus.</i>		<i>A te dajkasággal a felséges Atyának
egyetlen örököse teremtetik,
ember a Mennydörgő lelkéből,
s bár (emberi) tagokban: ugyanő Isten is.</i>
(22) <i>Hunc et prophetis testibus
hisdemque signatoribus
testator et sator iubet
adire regnum et cernere,</i>	85	<i>Őt (miközben a próféták tanúskodtak
s ugyanők aláírók is voltak),
az örökhagyó és Teremtő megparancsolja,
hogy menjen és tekintse meg királyságát,</i>
(23) <i>regnum, quod ambit omnia,
dia et marina et terrea
a solis ortu ad exitum
et tartara et caelum supra.</i>	90	<i>királyságát, amely körbefog mindeneket,
égieket és tengerieket és földieket
a nap keltétől lenyugtáig,
és a poklot és az eget is odafenn.</i>

Az emfatikus *O* (77.) megszólítás éppen úgy erőteljes cezurát jelent, mint majd a 117. sorban. A történést leíró, majd azt értelmező szerepű előző, mozgalmasság szakasz után a 20–23. strófa tárgya Betlehem s a Betlehemből született Gyermekek dicsérete, újabb „állókép”, egyben a szorosabban vett epifániai rész lezárása. Nyelvi eszközök szorosabban összekötik az első kettőt: az *O* megszólításban benne rejlik, ill. a második strófa *te* (81.) szavában nyílt második személyű megfogalmazás; a harmadik strófa *hunc* (85.) szava visszaül ugyan az előző strófára, de a negyedikhez köti az igen hangsúlyos *regnum* epanaphora és a *quod* (89.) vonatkozószó.

E szakasz szókincsébe beleszővődnek az előző részek fő terminológiai szócsoportjai: a „király” témájában a *dux* (79.), *regnum* (88., 89.), a próféciákra való utalás (*prophetis*, 85., és a *sign-* gyök újabb előfordulása, mint eddig minden szakaszban: *signatoribus*, 86.). Az utolsó, 23. versszak himnikus összefoglalása a világ hármán „machina”-jának, két megfogalmazásban is (*dia-marina-terrea/a solis ortu ad exitum et tartara et caelum*: 90–92.)

(24)	<i>Audit tyrannus anxius
adesse regum principem,
quí nomen Israel regat
teneatque David regiam.</i>	95	<i>Hallja a zsarnok nyugtalanul,
hogy megjelert a királyok Fejedelme,
aki Izráel nevét kormányozza,
s övé Dávid királyi palotája.</i>
(25)	<i>Exclamat amens nuntio:
„Successor instat, pellimur;
satelles, i, ferrum rape,
perfunde cunas sanguine!</i>	100	<i>Rákiált eszeveszetten a hírnökre:
„Itt az utód, elűzetünk;
csatlós, menj, vasat ragadj,
áztasd el a pólyákat vérrel!</i>
(26)	<i>Mas omnis infans occidat,
scrutare nutricum sinus,
interque materna ubera
ensem cruentet pusio.</i>		<i>A fiúgyermek mind pusztuljon,
kutasd át a dajkák övét,
s az anyai emlők között
a kardot vérezze be a gyermek.</i>
(27)	<i>Suspecta per Bethlem mihi
puerperarum est omnium
fraus, ne qua furtim subtrahat
prolem virilis indolis.”</i>	105	<i>Gyanús Betlehem-szerte nekem
minden szülő nő
csele, nehogy valamelyik lopva elvigyen
hímmemű sarjat.</i>
(28)	<i>Transfigit ergo carnifex
mucrone districto furens
effusa nuper corpora
animasque rimatur novas;</i>	110	<i>Átdöfi tehát a hóhér
kivont kardda! Őrjöngvén
a minap született testeket,
s új lelkek után kutat.</i>
(29)	<i>locum minutis artubus
vix interemptor invenit,
quo plaga descendat patens,
iuguloque maior pugio est.</i>	115	<i>Helyet a kicsinyke tagokon
alig talál a gyilkos,
ahol nagyobb vágás lehetne,
a toroknál nagyobb a kardvas.</i>

A „Betlehem-himnusz” kimerevített képe által megszakított cselekmény ex abrupto folytatódik (*Audit ... anxius*, 93.). Liturgikus ünnepi értelemben aprószentekhez, a betlehemi gyermekgyilkosság történetéhez értünk. A következő, emfatikus *O*-ig ismét hat strófát számolunk: ezek a himnusz középponti strófái, természetesen numerikusan, nem tartalmi fontosságukat értve. A 24. versszak különlegessége az uralkodó (király/Király) témája sokszoros figura etymologicával: *tyrannus, regum, principem, regat, David, regiam*. Három versszak (25–27.) idézi ezután Heródes király parancsát és kettő (28–29.) a végrehajtást (a legelső tagolódási szint tehát: 1+3+2 strófa). A gazdag szinonimika is egyben tartja a szakaszt: *ferrum* (99.), *ensem* (104.), *mucro* (110.), *pugio* (116.) — *satelles* (99.), *carnifex* (109.), *interemptor* (114.).

(30)	<i>O barbarum spectaculum!
Inlisa cervix cautibus
spargit cerebrum lacteum,
oculosque per vulnus vomit;</i>	120	<i>Ó, barbár látvány!
A kőhöz csapdosott nyak
szétszórja a tejes agyvelőt,
és a szemeket kihányja a seben keresztül;</i>
(31)	<i>aut in profundum palpitans
mersatur infans gurgitem,
cui subter artis faucibus
singultat unda et halitus.</i>		<i>vagy rángatózva a mély
örvénybe süllyed a csecsemő,
akinek összeszorult torkában lent
a hullám és a víz csuklik.</i>
(32)	<i>Salvete, flores martyrurum,
quos lucis ipso in limine
Christi insecutor sustulit
ceu turbo nascentes rosas!</i>	125	<i>Üdvöz legyetek, mártír-virágok,
akiket éppen a fény küszöbén
Krisztus üldözője elragadott,
miként a szélvihar a születő rózsákat.</i>
(33)	<i>Vos, prima Christi victima,
grex inmolatorum tener,
aram ante ipsam simplices
palma et coronis luditis.</i>	130	<i>Ti, Krisztus első áldozatai,
feláldozottak zsenge nyája,
éppen az oltár előtt, egyszerűen,
pálmával és koronákkal játszatok.</i>

A 30–33. strófa reflexió a gyermekgyilkosság történetére két, eltérő hangulatú és „helyszínű” részben. Természetesen, a 30–31. strófa a szörnyű gyilkosságot leírók folytatása. Ami mégis elkülöníti, az az erős érzelmi nyitás, az emfatikus *O*, továbbá az erős részletezés: a borzalmak még számunkra is szokatlanul naturalisztikus leírása, előbb a köveken szétfloccsantott agyvelőké, majd a második strófában a vízbefúlásé. A felfokozott szörnyűség után következik a mennyben megdicsőült gyermekmártírok bájos életképe.

A 32–33. strófát összeköti, az előbbtől és a folytatásról pedig elválasztja a többes szám második személyű megszólítás (*salvete*, 125., *vos*, 129., *luditis*, 132.) Véleményem szerint a megfogalmazásnak az előzményektől élesen elváló egyszerűsége tette lehetővé, hogy e két versszakot az Egyház aprószentek ünnepének liturgiájába emelje.

A nyelvi-stilisztikai elemzéssel kibontható formahatárokon tehát átnyúlnak a tartalmilag összetartozó szakaszok: a vers második felében a gyakoribb (szándékolt vagy öntudatlan) átfedések miatt a tagolás némiképp elmosódottabb. Mégis kirajzolódnak egy négystrófás (2+2) egység körvonalai, s így a két, O-val kezdődő szakasz (20–23., 30–33.) a vers középpontjától számítva, szimmetrikusan megfelel egymásnak.

(34)	<i>Quo proficit tantum nefas,
quid crimen Herodem iuvat?
Unus tot inter funera
inpune Christus tollitur.</i>	135	<i>Mit használt ez oly nagy istentelenség,
mit segített Heródesen a bűntett?
Egyedül annyi tetem között
Krisztus sértetlenül kimenekül.</i>
(35)	<i>Inter coeui sanguinis
fluenta solus integer,
ferrum, quod orbat nurus,
partus fefellit Virginis.</i>	140	<i>Az egykoriák vérfolyama közt
egyedül épségben
a vasat, amely árvává tette a fiatal asszonyokat,
a Szűz szülötte kijátszotta.</i>
(36)	<i>Sic stulta Pharaonis mali
edicta quondam fugerat
Christi figuram praeferens
Moses, receptor civium.</i>		<i>Így a gonosz fáraó ostoba
rendelete előtt egykor elmenekült,
Krisztus előképét hordozván,
Mózes, polgártársainak megmentője.</i>
(37)	<i>Cautum et statutum ius erat,
quo non liceret matribus,
cum pondus alvi absolverent,
puerile pignus tollere.</i>	145	<i>Szigorúan elrendelt törvény volt,
hogy ne lehessen az anyáknak,
mikor világra hozták méhük terhét,
a gyermeki zálogot „fölemelni”.</i>
(38)	<i>Mens obstetricis sedulae
pie in tyrannum contumax,
ad spem potentis gloriae
furata seruat parvulum,</i>	150	<i>A serény bába értelmé,
a zsarnok ellen kegyesen lázadva,
a hatalmas dicsőség reményére
ellopva megőrizte a kisdedit,</i>
(39)	<i>quem mox sacerdotem sibi
adsumpsit orbis Conditor,
per quem notatam saxeis
legem tabellis traderet.</i>	155	<i>akit majd papjául vett
magának a világ Alkotója,
hogy általa, kőtöblákra
jegyezve adját a Törvényt.</i>

A formai határon átnyúlva az aprószentek tematikája még e szakasz első strófájában is érvényesül, amely Heródest említi, mégis a 34. strófával vélem indulni az új egységet. (Elemzésem e ponton valamennyi korábbtól eltér.) Több mozzanat választja le ugyanis az előző szakaszcól már az első strófát is: nyelvi tekintetben többes számú megszólítás után az egyes szám harmadik személyű igealakok; s mindenekelőtt az emfaticus kérdő megfogalmazás (*quo*, 133.). Tartalmilag is leválik az előzményekről e szakasz indítása, hiszen már nem is a betlehemi gyermekgyilkosságról, hanem Jézus megmeneküléséről, a szentcsalád Egyiptomba meneküléséről van szó, mely megelőzte a gyilkosságot!

Ez s a következő strófa tehát bevezetés a hasonlóan (*sic*, 141.) életben maradt Krisztus-előkép (*Christi figura*, 143.), azaz Mózes gyermekségének történetéhez (36–39. str.). A 36–37. strófa ezek után a Mózes-csecsemőtörténet előzményét, a fáraó parancsát írja le (*edicta*, 142., *ius*, 145.), a 38–39. strófa pedig Mózes megmenekülését s a nép vezetőjévé válását és törvényadó szerepét. A két strófát az alárendelő szerkezet formailag hiánytalanul összeköti.

Megismételem: bár tartalmilag, a betlehemi történet folytatása miatt végső soron nem teljesen jogtalan a szakaszhatár meghúzása a 35. (újszövetségi) és 36. (őszövetségi) strófa között, de ez a hat strófa az antitypon–typus (Jézus–Mózes) leírásával világosan egy egységet képez tartalmilag is. (Ugyanakkor benne két strófánként alosztásokat érzékelhetünk.) A szimmetria szerint e hat strófa pontosan megfelel a 14–19. strófának. S nem csupán a strófák számában. Ahogyan ugyanis a 14–19. versszak a Keletről Betlehembe vezető utat írja le, itt az út —szimmetrikusan— Betlehemből Egyiptomba vezet.

(40)	<i>Licetne Christum noscere
tanti per exemplum viri?
Dux ille caeso Aegyptio
absolvit Israel iugo;</i>	160	<i>Szabad-e Krisztust felismerni
e nagy férfiú példáján?
Az a vezér az egyiptomi(aka)t megölve
kioldotta Izraelt az igából,</i>
(41)	<i>at nos subactos iugiter
erroris imperio gravi
Dux noster hoste saucio
mortis tenebris liberat.</i>		<i>ám minket, akik állandóan a tévelygés
súlyos uralma alá voltunk vetetve,
a mi Vezéruink, megölvén az Ellenséget,
a halál sötétségéből szabadított ki.</i>
(42)	<i>Hic expiatam fluctibus
plebem marino in transitu
repurgat undis dulcibus,
lucis columnam praefereus.</i>	165	<i>Ez a tengeri átkeléskor
a hullámok által megtisztított népet
újra megtisztítja édes hullámokkal,
fényoszlopot vívén előttük.</i>
(43)	<i>Hic proeliante exercitu
pansis in altum brachiiis
sublimis Amalec premit,
crucis quod instar tunc fuit.</i>	170	<i>Ez, miközben a sereg harcol,
a magasba kitért karokkal
a hegytetőn Amáleket lesújtja,
ami akkor kereszt gyanánt volt.</i>
(44)	<i>Hic nempe Iesus verior,
qui longa post dispendia
victor suis tribulibus
promissa solvit iugera,</i>	175	<i>Ez pedig, az igazibb Józsué/Jézus,
aki sok veszteség után
győztesen törzstársainak
szétosztotta a megígért mezőket,</i>
(45)	<i>qui ter quaternas denique
refluentis amnis alveo
fundavit et fixit petras,
apostolorum stemmata.</i>	180	<i>aki azután háromszor négy
követ rakott le és erősített össze
a visszafolyó folyó medrében,
az apostolok őseinek sorát.</i>
(46)	<i>Iure ergo se Iudae ducem
vidisse testantur magi,
cum facta priscorum ducum
Christi figuram pinxerint.</i>		<i>Joggal tanúsítják tehát a mágusok
hogy Júda vezérét látták,
mivel a régi vezérek tettei
Krisztus előképét festették.</i>

A 40. strófa az *exemplum* (158.) szóval összegzi a Mózes-történetet. Folytatja a Mózesről szóló szakasz utolsó strófáját: Mózes ugyanis nem csak a gyermekvilkosságtól való megmenekülésben előképe Krisztusnak, hanem a népnek a fogságból való kivezetésében is. Kimondatlanul, de folytatódik az újtestamentumi történet: a szentcsalád visszatér Egyiptomból, s így beteljesedik, amit a próféta mondott: Egyiptomból hívtam ki az én fiamat (Mt 2,15 = Hós 11,1). Mózes mint előkép beemelése a versbe tehát szervesen következik a tragikus betlehemi jelenet leírása után. Hét, tartalmilag és stilisztikailag is feltűnően egybefüggő szakasz következik; témája: hogyan töltötte be Jézus az előképeket? A 40. strófa a kérdő mondattal szakaszindító, még ha a Mózes-történetre is visszacsatol. (A 39. strófában leírtakhoz képest korábbi történetre: az egyiptomi férfi megölésére). A következő strófa elején álló *at* (161.) kötőszó egy mondattá vonja össze a 40–41. strófát. A következő négy strófa közül a 42–43. szorosabban összekapcsolódik (Mózes átvezett a népet a Vörös-tengeren és győzelemre segíti az Amalek elleni harcban). A 44–45. strófa, amely Józsué történetét foglalja össze, a vonatkozó mondatos szerkesztés miatt is egybetartozik. A 46. strófa pedig valamelyest elkülönül az előző hattól, amelyek Krisztus vezér-előképeiről szólnak (*facta priscorum ducum Christi figuram pinxerint*, 183–184.), mert összefoglalás: ennek nyelvi kifejeződése az *ergo* (181.) következtető kötőszó, és a mágusokra való visszatalálás mint régi-új téma.

E szakasszal kapcsolatban egy tartalmi és egy formai kérdést meg kell vizsgálni!

A kommentátorok véleménye régóta megoszlik, hogy kire vonatkozik a 42–44. strófában a hármás *hic* anaphora? A 159. sorban a *dux ille* világosan Mózes, szembeállítva Krisztussal (*dux noster*, 163.). Ha azonban az *ille* és majd a *hic* szavak szembenállását egészen komolyan vesszük, akkor a *hic* csak Krisztus lehet (s többen így is értelmezik). A 42. strófát még fel is lehetne így fogni, mert a történeti esemény minden egyes mozzanatát vonatkoztatni tudjuk a keresztelésre s Krisztusra mint a keresztény ember vezetőjére, a 43. strófa első három sora is lehetővé tesz ilyen kettős értelmezést (egyszerre „*tunc*” és „*nunc*”, akkor és most), de a 172. sorban a *tunc* (172.) és a *crucis instar* (172.) már csak a történelmi múlt időre utal. Akkor tehát helyesebb úgy felfogni, hogy a *hic* mégis csak Mózesre vonatkozik, de akkor hogyan értelmezzük a 44. strófát? Az „*ő* —ti. Mózes— az igazibb Józsué” fordításnak nincs értelme. Ha viszont a *hic* most Krisztust jelenti, akkor hézagmentesen fordítható ez és a következő strófa: „*Ő* —ti. Jézus— az igazibb Józsué” (vagyis nem az előkép, hanem a beteljesedés). (NB.: A latin bibliafordításokban a *Iesus* Józsué másik alakja, vö. Vulg. Eccli, 46,11.). Pontatlansággal vagy szándékolt bizonytalansággal állunk szemben? A kérdés megválaszolhatatlan, de számomra úgy tűnik, hogy a költő szándékoltan egymásra rajzolja az előképet és a megvalósulást. Mindenesetre a tartalmi és a formai határok elmosódottsága pontosan megfelel egymásnak. Ennek ellenére a szakasz nagyjából kettes csoportokra osztható: 40–41. előkép és beteljesedés (*dux ille*, 159. — *dux noster*, 163.,

a strófák azonos helyén), 42–43. Mózes a Vörös-tengernél és a pusztában (egymásra „montírozott” előkép és beteljesedés), 44–45.: a két Jézus/Józsué.

E szakasszal záróstrófájával kapcsolatban egy formai probléma is fölmerül. A 46. strófa az én értelmezésem szerint is bizonyos fokig elkülönül az előzőhattól (az *ergo*, 181.) miatt, de semmiképpen nem annyira, hogy újabb formahatár lenne.⁴⁸ Ez a strófa lezár, összefoglal, amire a *dux–ducum* (181., 183.) szavak utalnak, és maga az *ergo* (181.) szó is. Ha tehát ez a hét strófa egy egységet képez, szimmetrikusan megfelel neki a 7–13. versszak! Abban viszont az utolsó strófa az összefoglaló jellegű, s annak itt, a himnusz végén a pontos szimmetria szerint a szakasz elején kellene állnia — láttuk, hogy nem így van. A merev formai szabályosságon —szándékoltan vagy öntudatlanul— felülke-rekedett a tartalmi szempont: hiszen ahogyan a 13–20. strófa a csillagokból és (próféciákból) való felismerést ábrázolja, aminek a konklúziója a 20. strófa, itt most az ótestamentumi előképeket írja le a költő, s e szakasz csattanós összefoglalása a 46. strófa.

Más tekintetben viszont meglepően pontos szimmetriát fedezhetünk fel. A vers elején először a 7. versszakban hallunk a mágusokról, itt pedig a vers végétől számított 7. strófában említetnek utoljára. A 46. strófa a 7-nek tartalmi és részben nyelvi parafrázisa! (Vö.: *magi*, 28. — *magi*, 182.; *cernunt*, 27. — *vidisse*, 182.; *regale*, 28. — *ducem*, 181., *ducum*, 183.)

(47)	<i>Hic Rex priorum iudicum,
rexere qui Iacob genus,
dominaeque Rex Ecclesiae,
templi et novelli et pristini.</i>	185	Ő a régebbi bírák Királya,
akik Jákób nemzetségét vezették,
s Egyház-úrnő Királya,
az új és a régi templomé is.
(48)	<i>Hunc posteri Efram colunt,
hunc sancta Manasse domus,
omnesque suspiciunt tribus,
bis sena fratrum semina.</i>	190	Őt tisztelik Efram utódai,
őt Manasse szent háza,
s (tisztelettel) felnéz rá minden törzs,
a kétszer hat testvér magvai.
(49)	<i>Quin et propago degener,
ritum secuta inconditum,
quaecumque dirum feroidis
Bahal caminis coxerat,</i>	195	Sőt az elfajzott származék is,
aki durva rítust követett,
s aki csak forró kemencékben
kegyetlen Baált öntött,
(50)	<i>fumosa avorum numina,
saxum, metallum, stipitem,
rasum, dolatum, sectile,
in Christi honorem deserit.</i>	200	ősei füstös istenségeit,
sziklát, fémeket, fát,
(csiszolva, faragva, hasítva,)
Krisztus tiszteletére elhagyja.
(51)	<i>Gaudete, quidquid gentium est,
Iudaea, Roma et Graecia,
Aegypte, Thrax, Persa, Scytha:
Rex unus omnes possidet.</i>		Örüljete, minden népek, kik csak vagytok,
Júdea, Róma és Görögország,
Egyiptom, trák, perzsa, szkíta:
ez az egy Király mindenedet ural.

⁴⁸ Charlet 1982. 43⁵⁵.

(52)	<i>Laudate vestrum Principem, omnes, beati ac perditii, vivi, inbecilli ac mortui; iam nemo posthac mortuus.</i>	205	<i>Dicsérjétek a ti Fejedelmeteket, mind, boldogok és elveszettek, élők, betegek és halottak: már ezután senki nem halott.</i>
------	--	-----	--

A hat záró strófa természetes folytatása az előzőknek, logikusan következik a történeti előképeket összegző 46. strófa után. E szakasz már nyíltan Krisztus Királyról és Egyházáról szól: ezt hangsúlyozza a 47. versszakban a *hic* (185.), a *reg-* gyök hármas előfordulása (*rex*, 185., 187., *rexere*, 186.). Krisztus, akit a minden csillag fölött uralkodó betlehemi csillag s az ótestamentumi vezérek szimbolizáltak, Királya az Egyháznak, mely a zsidókból (48. str.) s a pogányokból (49–50.) áll össze. Az 51–52. strófa doxológia, de folytatja a pogányok témáját: a költő őket szólítja föl először az örvendezésre (51. str.), majd minden élt (52. str.). A király (*rex*, 205., *principem*, 205.) s az élet és halál (*vivi*, 207., *mortui*, 207., *mortuus*, 208.) témájának kiemelése nem véletlen: tanúságtétel a formailag középponti rész gyilkos királyával szemben a halálon is diadalmas Királyról.

A himnusz szilárd belső szerkezetet mutat. Olyan, különböző hosszúságú szakaszokra bontható, amelyek gyűrűket alkotva, szimmetrikusan megfelelnek egymásnak, s a numerikusan leírható megfelelések nagyobbreszt tematikailag is rokon szövegterületeken mutatkoznak.

Az első, hatstrófás szakasz (1–6.) a Csillag keresésére szólított fel, s szimbolikus–allegorikus jelentésű égi jelenségeket írt le. A záró hatstrófás egység (47–52.) a megtalált Krisztus előtt hódol. Két hétstrófás szakasz szerint (7–13. és 40–46.) a csillagok (és csillagpróféciák) ill. az ószövetségi előképek figyelmes vizsgálata Krisztusra mutat. Ismét hatstrófás szakaszok (14–19., 34–39.) írják le a napkeleti bölcsek útját Betlehem felé ill. Mózes vezetésével a választott népet Egyiptomból Izrael földjére. Két himnikus négystrófás szakasz (20–23., 30–33.) reflexív állókép a mozgalmas szakaszok között. A szimmetrikus szerkezet formai középpontjában a betlehemi gyermekgyilkosság története áll.

A vers középpontjái tartó első rész tiszta arányai a második félben elmosódottá válnak. A burjánzóan gazdag szinonimika az egyes szakaszok kohéziójának eleme, illetve a himnuszon belül az oda-vissza utalás fontos eszköze. Különösen figyelemre méltó a szimbolikus értelmezésre, allegorizásra utaló szavak igen nagy száma (*signum, figura, exemplum, verior, instar, forma*, stb.).

Ezek után így szemléltethetjük a himnusz szerkezetét:

52

6	–	7	–	6	4	–	6	–	4	–	6	–	7	–	6
csillag		mágusok		út	Betl.		Heród.		innoc.		Mózes		vezérek		Krisztus
1+[2+2]+1		2+2+[2+1]		[1+2]+[1+2]	2+2		1+3+2		2+2		2+2+2		2+2+2+1		2+2+2

Figyeljük meg, milyen változtatásokkal jött létre a középkori liturgikus himnusz! Az első oszlopban a középkori liturgikus kéziratok alapján kialakított szövegváltozat áll (a kései doxológiás versszak nélkül) — ez szolgált Babits Mihály fordítása alapjául is (második oszlop).⁴⁹ A középen álló szám az eredeti vers sorszámát jelzi.

<i>Salvete, flores martyrum,</i>	125	<i>Mártírbimbók, köszöntelek,</i>
<i>quos lucis ipso in limine⁵⁰</i>	126	<i>akiket napjuk küszöbén</i>
<i>Christi insecutor sustulit,</i>	127	<i>Krisztus üzője fölkapott,</i>
<i>ut⁵¹ turbo florentes rosas.</i>	128	<i>mint rózsaszirmokat a szél!</i>
<i>Quid crimen Herodem iuvat?</i>	134	<i>Mit használt Heródes büne?</i>
<i>Vos prima Christi victima,</i>	129	<i>Ti, első Krisztus-áldozat,</i>
<i>grex immolatorum tener,⁵²</i>	130	<i>gyerekraj, pálmátokkal és</i>
<i>palma et corona luditis.⁵³</i>	132	<i>koszorúkkal játszatok.</i>
<i>Audit tyrannus anxius</i>	93	<i>Hallja a zsarnok és remeg:</i>
<i>adesse regum Principem,</i>	94	<i>királyok úra földre jött!</i>
<i>exclamat amens nuntio.⁵⁴</i>	97	<i>Eszeveszetten riad a</i>
<i>Ferrum, satelles, arripe!⁵⁵</i>	99	<i>hírnökre: „Szolga, fogj vasat!</i>
<i>Mas omnis infans occidat,</i>	101	<i>„Vessen a fiucsecsemő</i>
<i>scrutare nutricum sinus,</i>	102	<i>ahány van! A dajkák ölét</i>
<i>fraus ne qua furtim subtrahat</i>	107	<i>takarjátok ki, netalán</i>
<i>prolem virilis indolis!</i>	108	<i>rejthetne férfigyermekeket!”</i>
<i>Transfigit ergo carnifex</i>	109	<i>S őrzöngve a hóhér kivont</i>
<i>mucrone districto furens</i>	110	<i>karddal szúrkálja a minap</i>
<i>effusa nuper corpora</i>	111	<i>született gyenge testeket;</i>
<i>animasque rimatur novas.</i>	112	<i>szagátja ujdón életük.</i>
<i>O barbarum spectaculum!</i>	117	<i>Óh barbár látomány! alig</i>
<i>Vix interemptor invenit</i>	114	<i>talál a gyilkos kés helyet</i>
<i>locum minutis artubus,</i>	113	<i>a szegény kicsi tagokon</i>
<i>quo plaga descendat patens.</i>	117	<i>ahová leszálljon a seb.</i>
<i>Quid⁵⁶ profuit tantum nefas?</i>	134	<i>S mit használ minde szörnyiség?</i>
<i>Inter coaevi sanguinis</i>	137	<i>A kortárs vér folyóiból</i>
<i>fluenta solus integer</i>	138	<i>épségben Krisztus egyedül</i>
<i>impune Christus tollitur.</i>	136	<i>és érintetlen fölmerül.</i>

⁴⁹ G. M. Drevés – Cl. Blume: *Ein Jahrtausend Lateinischer Hymnendichtung*. Leipzig 1909. I. Teil. 18. — Babits Mihály (ford. és magy.): *Amor Sanctus. Szent Szeretet könyve. Középkori himnuszok latinul és magyarul*. Budapest 1933. 56–59.

⁵⁰ Brev. Strig. 1484: limite, Brev. Zagr. 1484: lumine, de pl. Brev. Zagr. 1474 (Kálmáncsehi): limine.

⁵¹ Prudentius: ceu.

⁵² Brev. Strig. 1484, Brev. Zagr. 1484, Brev. Zagr. 1474 (Kálmáncsehi): tenet.

⁵³ Brev. Strig. 1484, Brev. Zagr. 1484: coronis lucidis, Brev. Zagr. 1474 (Kálmáncsehi): coronis luditis.

⁵⁴ Brev. Strig. 1484, Brev. Zagr. 1484, Brev. Zagr. 1474 (Kálmáncsehi): nunc cito.

⁵⁵ Prudentius: satelles, i, ferrum rape.

⁵⁶ Prudentius: quo, de v.l.: quid.

Látható, hogy a Dreves-Blume által megadott szöveg csupán a sorok összefűzésében és egy szövegváltozatban tér el az eredetitől (*ceu* helyett *ut*; a *quo* helyetti *quid*-et nem liturgikus Prudentius-kéziratok variánsai is alátámasztják). A centonizációs technika nagyszerű alkalmazását figyelhetjük meg, amelynek révén egy az ambrusi és az ambrozián himnuszok esztétikájába belesimuló, rövid (a hozzáfűzött doxológiával együtt nyolcversszakos), tökéletes liturgikus himnusz jött létre. Prudentius bőbeszédű részletezése helyett az ismeretlen koraközépkori válogató tömörített, de minden lényeges tartalmi mozzanatot megtartott, s megtartotta az emfaticus megszólításokat, felkiáltásokat, kérdéseket is. (Különösen fontos, hogy a két-két keretező versszak ilyen emfaticumokkal van tele.) Azzal pedig, hogy az első két, győzelmet ünneplő strófa után négy strófában visszanyúlt a vértanúság leírásához s majd az utolsóban folytatta a győzelem feletti, megszakadt reflexiót, voltaképpen hű maradt a Prudentius-himnuszok legjellegzetesebb formaképző elvéhez, a gyűrűs szerkezethez is.

Három, találmányra kiválasztott, XV. század végi magyarországi breviárium szövege egyrészt jól érzékelteti a liturgikus himnusz összetételének állandóságát (hiszen a sorok egymásutánjában és a strófák számában semmi eltérés nincs), másrészt néhány, érdekessége miatt a lábjegyzetekben feltüntetett, értelmes szövegeltérés a himnuszszövegek bizonyos fokú variabilitását, önálló alakítását jelzi. (A középkori himnusz- és sequentia-, de ugyanígy a teljes liturgikus latin szövegy anyag variánsainak összegyűjtése és alapos vizsgálata a szöveghagyomány, sőt a proveniencia szempontjából is, középkori latin filológiánk sürgető feladata.)

Végül, a Prudentius-vers újkori utóéletéhez tartozik, hogy a tridenti rítus papi zsolozsmája számára részben hasonló módszerekkel, de kevésbé bátran, ill. nehezen helyeselhető betoldásokkal és kisebb-nagyobb szövegváltoztatásokkal (és természetesen doxológikus záróstrófák hozzáfűzésével) állítottak össze belőle új himnuszokat. Sík Sándor fordításaiban⁵⁷ ezeket ismerhettük meg magyarul: *Audit tyrannus anxius* kezdettel matutinumra a XII. himnusz 24., 25. és 34. strófája szolgált. Dicséretre (*laudes*) *Salvete flores martyrum* kezdettel a középkortól lényegesen eltérő változatot találunk Sík Sándornál: az 1–2. versszak a XII. himnusz 32., 33. strófája (eddig tart a tridenti zsolozsma himnusza), a 3. versszak a 30./117. sor és a 29./113–115.; a 4. versszak első két sora önálló, a második kettő kb. a XII. himnusz 34./135–136. sora, majd ennek 35. és 36. strófája után a újkori himnusz 7. versszaka új szöveg. A vízkereszt *O sola magnarum urbium* a XII. himnusz 20., 2., 16. és 18. strófája. Urunk színeváltozása ünnepére a *Quicumque Christum quaeritis* himnusz a Prudentius-vers 1., 10., 11. és 22. strófájából állt össze.

A II. Vaticanum utáni reform szellemében megjelent Liber hymnarius laudesre öt strófából álló válogatást ad: 24–25., 34., 32–33. (doxológiával). Az új himnusz a két tridenti himnusz racionalizáló (?), irodalmi és liturgiátörténeti szempontból egyaránt érzéketlen összevonása.

⁵⁷ *Himnuszok könyve*. Budapest 1943. Új kiadás, Budapest 1989. 69–72.